निश्चितिपर्यन्तभावे ब्रह्मात्मत्वेन पदार्थान्तरस्यापि प्रतीपत्त्यसंभवात् गवादिशब्दवदन्वयमुखेन वाचकत्वे स
भवति वक्रमार्गाश्रयणे नियामकाभावात् इत्यतिव्याप्तिरस्यतितस्मादुच्यते परं ब्रह्मेत्यन्वयमुखेनैव निर्वचनाच्छब्द
स्यादेः स्वरूपधर्मस्यनापरत्वः शक्यते कर्तुं तस्मात्सामान्यतो ब्रह्मत्वादिविशिष्टस्यब्रह्मशब्दार्थत्वेन प्रसिद्धत्वा
त्तद्विशेषाकारस्यापि नार्थलक्षणं वाक्यमितितदर्थविचारोवश्यापेक्षित एव यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जी
वन्ति यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेति श्रुत्या चिदचिदात्मकप्रपंचसर्गस्थितिविनाशहेतुत्वप्रतिपाद
नमुखेन जगन्निमित्तोपादानकारणत्वमेव ब्रह्मणो लक्षणमभिधीयते अत्र यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति परित्यक्तस्थू
लाकाराणां सूक्ष्माकारापन्नानां ब्रह्मणि वृत्तिः प्रतिपाद्यते न तु स्वरूपनिवृत्तिः अक्षरं तमसि लीयते तमः परे देव एकी
भवतीति तमःशब्दवाच्यायाः प्रकृतेः परमात्मन्येकीभावश्रवणात् पृथग्व्यपदेशानर्हत्वेनाविभागेरेकीभावः स एव लय
शब्दार्थः यथा वृक्षे लीनाः पतंगाः वने लीनाः सारंगा इति अत एव तमसा गूढमग्रे प्रकेतम् अस्मान्मायी सृजते विश्वमे
तस्मिंश्चान्यो मायया सन्निरुद्ध इति सूक्ष्मरूपचिदचिद्विशिष्टस्यैव कारणत्वं श्रूयते न चैवं ब्रह्मणः सविकारिता प्रसंगः
चिदचिद्विशेषविशिष्टस्यैव जगदुपादानत्वांगीकारात् प्रकृतिर्यामया ख्याता व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी पुरुषश्चाप्युभा
वेतौ लीयेते परमात्मनि परमात्मा च सर्वेषामाधारः पुरुषोत्तमः स विष्णुर्नामा वेदेषु वेदान्तेषु च गीयते इति विद्वचितोः
परमात्मनि लयस्मरणात् हि परम कारणस्य चिदचिद्विशिष्टत्वमवगम्यते तथा यस्मिन्निल्यतत्तेनेनोहंद सजिवतिष्ठति सरसं
यितेविश्वं विश्वांगे विश्वकर्मेति यस्मिन्भूतानि विश्वानि तिष्ठन्ति च विशन्ति च गुणभूतानि भूतेशे सूत्रे मणिगणा इव ॥१॥ पतिवु

वृहत्वं वृंहणत्वाभ्यां विशिष्टं वस्तु निश्चितं व्रह्मशब्दार्थभावेन न परात्मेति कथ्यते २ यत्स्वरूपस्वभावाभ्यां सर्वव्यापि तदिष्य
ते व्रह्मेति तावता नात्र जडजीवादिभेदधीः ३ सजातीयविजातीयव्यावृत्त्यर्थं हि लक्षणं सामान्यतः प्रसिद्धेर्थे भूमिर्गंधव
तीतिवत् ४ सर्वत्र युज्यते यद्यपरमात्मैव निश्चितः व्रह्मत्वेन तथाप्यस्य केनार्थान्तरभिन्नता ५ जीवाश्रयं च किं न
स्याद्वृहत्वमिति कस्यचित् आशंकां तु भवेत्तस्य निवृत्त्यर्थं तु लक्षणम् ६ अथवास्यात्स्वकल्पोक्तिर्यदृच्छाशब्दतुल्य
ता मा भूदिति वैदिकार्थलक्षणोक्तिरपेक्षिता तदन्यानिष्ठतन्निष्ठधर्मबोधो हि नान्यथा न स्वरूपनिमित्तोयं शब्दो
गुणनिबंधनः ८ नन्वस्य निर्निमित्तत्वे को दोषः साधुताक्षतिः ननदीनादतुल्योपमानर्थक्यप्रसंगतः ९ न च स्व
रूपमात्रार्थः स्यान्निरुक्तिविरोधतः न च लक्षणया वृत्तिः परस्मिन्निति कथ्यते १० मुख्यार्थसंबंधहीनस्य लक्षणा
वृत्त्यसंभवात् देवदत्तादिपदवन्न च सांकेतिकं पदम् ११ व्रह्मेति पौरुषेयत्वप्रसंगान्न तदसंभवात् स्वतो मुख्यार्थशून्यस्य
संकेतोपि न हि कश्चित् न च मायाद्युपहितो मुख्यार्थस्तेन लक्ष्यते परमात्मा च निरुपाधिः स्वरूपेणेति युज्यते १३ उपाधे
रत्र मायादेस्तत्कार्यस्य गुणस्य च व्रह्मशब्देन वाच्यत्वे तन्मिथ्यात्वं प्रसज्यते १४ नैवेशापतिरिति वाच्यं यत्साक्षादपरोक्षा
द्वय आत्मा सर्वान्तर इति परमात्मन एव साक्षाद्व्रह्मत्वश्रवणविरोधात् अथ परेषु कस्यापरविद्यायामेव नित्यविभुसर्व
गतमिति वृहत्वादेः स्वरूपगतत्वश्रवणविरोधाच्च वृहत्वाद्यतिरेकेण विभुत्वाद्यसंभवात् ननु वस्तुतो वृहत्वाद्यभावे
स्वरूपमेव व्रह्मशब्दबोध्यमिति चेन्न विशेषाने गीकारे स्वरूपेणैवेतरव्यावृत्त्यसंभवात् वृहत्वादिवैशिष्ट्येन तस्य

त्वेवरसंसर्गनिबंधनानेकविषयावच्छेदरूपविकाशापत्तेरिव स्थूलाकारापत्तिरिति तदाकारापादकत्वमीश्वरगतमेव अन्यथा
कालत्रयेप्यस्वरूपतः स्वभावतश्चैकाकारत्वे निमित्तत्वं च न संभवतीति तथा च स्मर्यते एषः प्रकृतिरव्यक्तः कर्ता चैव स
नातनः परं च सर्वभूतेभ्यस्तस्माद्वृद्धतमोऽच्युतः बुद्धिर्मनो महद्वायुस्तेजोंऽभः खं मही च या चतुर्विधं च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्र
तिष्ठितं चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः प्रभवश्चैव सर्वेषां निधनं च युधिष्ठिरेति अतः स्थूलावस्थयावत्पद
2 नियमनार्हत्वरूपोपादानत्वस्य सूक्ष्मावस्थयावत् पदार्थस्थूलाकारसंपादनार्हत्वरूपनिमित्तत्वस्य च स्वत एव ब्रह्मग
तत्वेनौपाधिकत्वाभावात् जगत्कारणत्वस्यापि स्वरूपनिरूपकलक्षणत्वसंभवात् उपलक्षकत्वं यथा यतस्थलक्ष
णानियमोऽपि नातीव संगतः अन्यथा साक्षाच्चोभयाम्नानादिति सूत्रविरोधप्रसंगः निष्कलं निष्क्रियमित्यादिश्रुतिस्तु दोषरूप
विकाराभावपरेति न काचिदनुपपत्तिः अन्यथा परमादि सूत्रे च निरर्थकं स्यात् उक्तं चाचार्यैः परिणामयति विश्वं यः स्वयं निर्विकारः
परिणामयति यो सौ तदर्थो गुरात्मेति ननु तर्हि सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति शोधकवाक्यं व्यर्थं स्यात् न स्यात् चिदचिद्वैलक्षण्यमात्र
प्रतिपादकत्वाज्जन्मादिवाक्यादिलक्षणे प्रतिपन्नेऽपि तज्जातीयवृत्त्यनिवृत्तेः तन्निवृत्तिस्तु शोधकवाक्यावसेया यथा गोः सास्ना
दिमतीत्युक्ते महिषादिभेदप्रतिपत्तावपि गोव्यक्तेः पशुत्वाविशेषेण महिषादिसाजात्येन निवर्त्तेते तथा ब्रह्मणोऽपि जगत्कारणत्वे
न प्रकृतिपुरुषभेदे जातेऽपि सविकारादिशंकानिवृत्तेरवतन्निवृत्त्यर्थं शोधकवाक्यमपेक्षितमेव अन्यसापेक्षविधिघटनमतलक्षणप्रति
पादकं कारणवाक्यं ॥ शोधकवाक्यं तु अन्यानपेक्षविधिघटनमतलक्षणप्रतिपादकं तथा हि सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्यत्र सत्यज्ञाना
नंतशब्दाः सत्यत्वज्ञानत्वानंतत्वपराः यथा द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने इति पाणिनिसूत्रे द्व्येकशब्दौ द्वित्वैकत्वपरौ ननु गुणाः सत्यत्वा

येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतमिति
यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वं मृ

द्वींद्रियात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिमिति स्थूलसूक्ष्मरूपसकलचेतनाचेतनविशिष्टत्वं परमात्मनः स्मर्यते अतः स्थूलसूक्ष्मरूपत्वादिवि
कारणां विशेषणगतानां विशेष्यभूते परमात्मनि साक्षात्स्वभावेन न दोषः नच विशेषणांशस्यैव विकारभावेन तस्यैव जग
दुपादानत्वेन विशेष्यांशस्येति वाच्यम्॥ नदात्मानं स्वयमकुरुत तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेय तदनुप्रविश्य सच्च त्यच्चाभवत् ब्रह्म
वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीद्यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्नित्यादावेकस्यैव तन्वाकेन निमित्तत्वस्यैवो
पादानस्यापि कण्ठत एवोपदेशात् एवं निष्कलं निःक्रियं शान्तमिति केवलस्य ब्रह्मणो निर्विकारत्वनिर्देशत्वादिश्रवणाच्च चि
दचिद्विशिष्टस्य विकाराश्रयत्वेनोपादानत्वं केवलस्य सत्यसंकल्पत्वेन निमित्तत्वं चेति गुणदोषव्यवस्थासंभवेन प्रपं
चं प्रति निमित्तत्वे समुपादानत्वमेव ब्रह्मलक्षणमास्थेयं उक्तं च भगवता सूत्रकारेण प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानु
परोधात् साक्षाच्चोभयाम्नानात् आत्मकृतेः परिणामात् योनिश्च हि गीयते इति ननु ब्रह्मवनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत् ब्रह्मा
ध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्निति श्रुत्यनुसारेण ब्रह्मणः साक्षादेवोपादानत्वं चाङ्गीकृतं चेत् स्वरूपस्य विकाराश्र
यत्वं कुतो न स्यादिति चेन्नायं दोषः कारणदशायां सूक्ष्मचिदचिद्विशिष्टत्वतया व्यवस्थितस्य कार्यदशायां स्थूलचिदचिद्विशिष्टत्वरूपाव
स्थान्तरापत्तेरीश्वरत्वानुगुणतया दोषलाभावेन सिद्धान्तेऽङ्गीकृतत्वात् आकाशान्तरभजनार्हत्वमेव ह्युपादानत्वं तत्र
स्थूलावस्थचिदचिन्नियमनार्हत्वमेवोपादानत्वं ब्रह्मणः विशेषणभूतचिदचितोः स्थूलाकारसंपादनार्हत्वं निमित्तत्वमितिना
कारणकार्यप्रसंगः चेतनानां चेतनुरविस्थानीये प्रभास्थानीयस्य धर्मभूतज्ञानस्य द्रव्यस्यैव मूलप्रकृतिसंकुचितस्य करणाक

स्मिन्नर्थे वृत्तिरित्यनेन गौरश्व इत्यादिविरुद्धार्थशब्दानां सामानाधिकरण्यव्यावृत्तिः तस्माद्विशेषणतो भिन्नार्थानां विशे
ष्यतश्चैकार्थानां देवदत्तः श्यामो युवा लोहिताक्ष इत्यादिशब्दानामेव सामानाधिकरण्यमिति सिद्धम् प्रकृते च सत्यादिशब्दानां
सामानाधिकरण्याल्लक्षणत्वाच्चानेकविशेषणविशिष्टमेव ब्रह्म प्रतिपादयंति ननु सत्यादिपदैरनृतजडपरिच्छिन्नव्यावृत्ते तत्तया
ब्रह्मण एकस्यैव प्रतिपाद्यत्वेन तस्य निर्विशेषत्वं प्रतीयत इति चेन्न सत्यादिपदानां तत्तत्पदार्थविरोधिव्यावृत्तिमात्रपरत्वे व्यावर्त्यबहु
३ त्वेन व्यावृत्तीनामपि बहुत्वादेकार्थपर्यवसानासिद्धेः नहि गंतव्यग्रामभेदे गमनक्रियाया अभेदः संभवति नन्वसत्यव्यावृत्ति
रेव जडव्यावृत्तिः सैव परिच्छिन्नव्यावृत्तिरिति व्यावृत्तिबहुत्वं नास्तीति चेन्न असत्यव्यावृत्तिरित्यनेनैव जडव्यावृत्तिपरिच्छि
न्नव्यावृत्तितयाच स्वरूपस्य प्रतिपन्नतया पदान्तरवैयर्थ्यप्रसंगात् ननु तत्तत्पदार्थविरोधिव्यावृत्त्यवच्छिन्नस्वरूपपरत्वेन
२ना १८ सत्यादिपदानामेकार्थत्वमिति चेन्न व्यावृत्तीनां स्वरूपावच्छेदकत्वे स्वरूपस्य सविशेषत्वप्रसंगात् ननु कार्ष्ण्यमधौल्यकरकत्वेषु
सामान्यमगुणमकर्मद्रव्यं इत्यादौ अन्यव्यावृत्तिरूपरक्तिमद्रव्यस्वरूपमात्रविषयाणामकार्ष्ण्यसामान्यशब्दानामपर्या
यतया प्रकारान्तरापुरस्कारेण यथा सामानाधिकरण्योपपत्तिः तथा सत्यादिपदानामपि असत्यादिव्यावृत्तिरूपस्वरूप
मात्रविषयाणां व्यावर्त्यभेदेन भिन्ननिमित्तानां धर्मान्तरापुरस्कारेण निर्विशेषैकार्थपर्यवसायित्वात् सामानाधिकरण्योपपत्ति
रिति चेन्न स्वरूपद्रव्यत्वरूपजातिविशेषसमवेतयोरेव रक्तिमद्रव्यपदार्थत्वेन तत्स्वरूपोपस्थापकानामपि गुणजातिविशे
षसंबंधरूपेतरव्यावृत्त्यवच्छिन्नार्थविषयत्वेन निर्विशेषविषयत्वाभावात् रक्तत्वे सामान्ये द्रव्ये वा व्यतिरेकमुखेन द्वयोरन्य
तमपदानां वा प्रवृत्तौ लक्ष्यनिष्ठनिमित्तं भिन्नमेव व्यावृत्तेः कार्ष्ण्यादेः केवलसामान्यादेः स्वगुणसमवायादिसामान्यस्

न ग्रन्थत्रयमिति सत्यादिपदैर्नामैव गुणत्वमभियुक्तैरुच्यते । ननु सत्यत्वादीनामिति चेन्न ब्रह्मण एव सत्यादिपदार्थत्वेन
तस्य पदार्थान्तरं प्रति गुणत्वाभावात् अभियुक्तवाक्ये च सत्यादिशब्दानां सत्यत्वादिप्रकारपरत्वसंभवेन विरोधाभावात्
अर्थे कालत्रयसंबंधैकाकारत्वेतरपरिच्छेदलक्षणप्रकाशदेशकालवस्तुपरिच्छेदकानां धर्माणामेव सत्यज्ञानानंतपदे
वाच्यत्वसंभवादेवंरूपाविरुद्धानेकगुणविशिष्टतया ब्रह्मस्वरूपप्रतिपत्त्यविरोधाच्च सत्यज्ञानादयो गुणा इति व्यवहारो युक्त
मेव ननु अत्र लक्षणवाक्ये सत्यादिपदैर्ब्रह्मण एकस्यैव बोध्यत्वेन सत्यत्वादिप्रकारविवक्षायामनेकार्थत्वं प्रसज्येत इति चे
न्न सत्यादिपदानां ब्रह्मणि प्रवृत्तौ सत्यत्वादिनिमित्तभेदानभ्युपगमे सामानाधिकरण्यभंगप्रसंगात् सत्यत्वादिविशिष्ट
ब्रह्मण एकस्यैव बोध्यत्वेन विशेषणविवक्षायां विरोधानेकत्वप्रसंगाभावात् भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानां शब्दानामेकस्मि
न्नर्थे प्रवृत्तिः सामानाधिकरण्यलक्षणं तत्र प्रवृत्तिरभिधाननिमित्तमभिधेये अर्थे शब्दस्याभिधेयवचनः समानशब्दैका
र्थ्यादेकशब्दः साधारणवचनः अन्यथा लोहितोष्णीषा ऋत्विजः नीलान्युत्पलानीत्यादौ विशेष्यबहुत्वेन सामानाधिकरण्या
२।४ भावप्रसंगात् तस्मात्सत्यदीपस्यापि तानेकविशेषणोपेतस्य साधारणत्वमेकशब्दार्थः विशेषणरूपभिन्नार्थाभिधायिनां श
ब्दानां विशेष्यरूपैकार्थाभिधानं सामानाधिकरण्यमित्यर्थः भिन्नपदसामर्थ्येन निमित्तपदनिर्दिष्टं विशेषणाख्यं तमभिधे
यमेकशब्दनिर्दिष्टं विशेष्याख्यं तमभिधेयमिति व्याचक्षते अनेकविशेषणविशिष्टानामेकस्मिन् विशेष्ये पर्यवसानं सामानाधिक
रण्यमित्युक्तं भवति तत्र भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानामित्यनेनैकार्थः कुंभ इत्यादिपर्यायशब्दानां सामानाधिकरण्यव्यावृत्तिः एक

रूपसाधनभूतविशेष्यैकत्वांगीकाराच्च विशेषणाभेदमात्रेण विशेष्यभेदाभावात् उक्तं च भगवत्पादेन आनंदादयः प्रधानस्य ब्रह्म
णो धर्माः सर्वे सर्वत्र प्रतिपत्तव्याः सर्वत्राहितदेवैकं प्रधानं विशेष्यं ननु विशेषणान्तरावच्छिन्नमेव विशेषणं तदवच्छिन्नमेव
विशेषणान्तरावच्छेद्यमिति विशेषणानामन्योन्यः समवायः स्यादिति चेन्न सर्वैरपि विशेषणैः स्वविरोध्यवच्छिन्नवि
लक्षणतयास्वाश्रयस्यैव आवर्त्यत्वेन विशेषणानां परस्परसमवायाभावात् ननु ज्ञानत्वानन्तत्वयोः सत्यत्वानन्यत्वे
4 निमित्तभेदाभावेन पदांतरवैयर्थ्यं स्यादन्यत्वे चासत्यत्वावश्यंभावेन सत्यत्वासत्यत्वयोर्विरोधात्सामानाकरण्य धि
हानिः स्यादिति चेन्न पक्षांतरे च जडव्यावृत्तिपरिच्छिन्नव्यावृत्त्योरसत्यव्यावृत्त्या विशेषनिमित्तैक्येन पदांतरवैयर्थ्यस
विशेषे च निमित्तभेदादखंडार्थपरत्वहानिश्च समानात् ननु व्यावृत्तीनामेकत्वेऽपि व्यावर्त्यानामसत्यजडपरिच्छिन्नाना
मनेकत्वेन निमित्तभेदात् पदांतरवैयर्थ्यं नास्तीति चेन्न जडपरिच्छिन्नयोरसत्यभिन्नत्वे सत्यत्वावश्यंभावेन असत्त्वप्रसं
गात् अथ मतं असत्यमेव जडं तदेव परिच्छिन्नमिति नासत्याज्जडपरिच्छिन्नयोर्भेद इति तर्हि व्यावर्त्यभेदाभावेन सत्यपदेनैव
१५ व्यावृत्तब्रह्मस्वरूपप्रतिपत्तेः पदान्तरवैयर्थ्यं स्यात् ननु व्यावर्त्यानंतजडपरिच्छिन्नैकोऽपि तद्गतानंतत्वाद्याकारभे
दात् पदानां न पौनरुक्त्यदोष इति चेन्न आकाराणामन्योन्यभेदे तद्वतोऽपि भेदेन भवितव्यमिति त्वयैव साधितत्वात् तद
भ्युपगमे च जडपरिच्छिन्नयोरसत्यव्यावृत्ततया ब्रह्मवद्बाध्यार्हतायां द्वैतभंग एव ननु ज्ञानत्वानंतत्वयोः सत्यत्वविल
क्षणत्वेनासत्यत्वसिद्धेः सत्यत्वासत्यत्वयोरेकाश्रयत्वदोषः सविशेषवादे चोक्त इति चेन्नायं दोषः नीलमुत्पलमित्यादौ

स्वरूपमात्रपरत्वे प्रवृत्तिनिमित्तभेदाभावेन सामानाधिकरण्यानुपपत्तेः
किञ्चार्थान्तरव्यावर्त्तकधर्मस्यैवेतरविरोध त्रुटिः ३

मवापारिस्फुर कार्य्यसामान्यादिपदवाच्यत्वे यन्निमित्तं यस्माद्भिन्नत्वलोहितरक्तगुणसमवायो द्रव्यत्वसमवायश्चेति अन्यथा रक्त
त्वद्रव्ययोः कार्यादिः सामान्यादेश्चस्वेतरपदार्थाव्यावृत्त्यसंभवात् लक्ष्यालक्ष्ययोरुभयोरपि लोके स्वस्वरूपत्वाविशेषात् ॥
स्वरूपमात्रेणापरस्मात् व्यावृत्तत्वासंभवाच्च सत्यादिशब्दानां तु स्वरूपत्वात् अतो भिन्नत्वेन तत्स्वरूपबोधकानां व्यावर्त्य
भेदेन भिन्ननिमित्तानां कथंचित्सामानाधिकरण्यसंभवेपि अनन्यव्यावर्त्यकाध्याससहितेनेतराविरोधीत्रलस्वरूपस्यास्व न्य
रूपविरहादन्वयमुखेन बोधकानामनेकविशेषणसमर्पणस्वरसानां सत्यादिव्यावृत्तिरूपार्थपरत्वेन किंचिदपि निया
मकम् अतएवहि आनंदादयः प्रधानस्य ब्रह्मविधेयानि विशेषणानि चिंतनीयानीत्याह भगवत्पादः किन्त्वसत्यदार्थ प
प प्रतिपत्तिरसत्यपदार्थप्रतिपत्तिमपेक्षते असत्यपदार्थप्रतिपत्तिश्च सत्यपदार्थप्रतिपत्तिमपेक्षत इति परस्पराश्रयदोषः
तस्माद्व्यावृत्तिः स्यामेयुर्वेत्यादिवाक्यस्य सत्यादिवाक्यस्य वस्तुमात्रपरत्वमनुपपन्नमेव किन्तु उपलक्षणं विशेषणं वा लक्षणं
ल भवितुमर्हति व्यावृत्तीनामुपलक्षणत्वे तदुपलक्षणत्वेन तदुपलक्ष्याकारवृत्त्यावलंबनात् सविशेषत्वसिद्धिः विशेषणत्वांगी
कारे व्यावृत्तिनाम् तद्धर्मस्यैव विशेषणत्वेन तत्कृत्याच्च सविशेषत्वसिद्धिः ननु सत्यत्वाद्यनेकविशेषणविवक्षायां विशेष
णानां भेदकत्वेन विशेष्यभेदात् विशेष्यभूतब्रह्मणोप्यनेकत्वं स्यादिति चेन्न सत्यत्वादीनां स्वविरोधिधर्मावच्छिन्नात्स्वाश्रयं
व्यावर्त्तयतां अन्योन्यविरोधाभावात् अरुणयैकहायन्या पिंगाक्ष्या गवा सोमं क्रीणातीत्यादावनेकविशेषणविवक्षायामपि

अतो लक्षणं किं तर्हि सत्यत्वज्ञानत्वविशिष्टमनंतत्वं सत्य[ ]त्वानंतत्वविशिष्टं ज्ञानत्वं एवं च सत्यत्वे ज्ञानत्वानंतत्वयोः सत्यत्वेऽपि
सत्यत्वाभावः तथा ज्ञानत्वे तथैवानंतत्वे चेति न कश्चिद्दोषः ननु सत्यत्वे सत्वानंगीकारे सत्यत्वस्यासत्यत्वं स्यादंगीकारे तस्यापि
तथात्वे अनवस्था स्यादिति चेन्न स्वसंबंधादर्थांतरे ज्ञाततावुद्धिहेतोर्ज्ञानस्य स्वस्मिन्नितरानपेक्षतया ज्ञाततावुद्धिहेतुत्ववत् स्वसंबं
धेन ब्रह्मणि सत्यवुद्धिजनकस्य सत्यत्वस्य स्वस्मिन्नितरानपेक्षयासत्यवुद्धिजनकत्वोपपत्तेः परपक्षे त्वसत्यव्यावृत्तावसत्यव्या
5 वृत्तेरभावे स्यादेवासत्त्वं भावे तस्याप्यतथात्वे अनवस्था स्वरूपस्यासविशेषत्वं च स्यादिति दुर्निवारो दोषः ननु देशपरिच्छेदाभावः
कालपरिच्छेदाभावो वस्तुपरिच्छेदाभावश्चानंतपदार्थत्वेन वक्तव्यः तत्र वस्त्वंतराभावो वस्तुपरिच्छेदाभावः तत्र च गुणरूपव
स्त्वंतरसत्त्वांगीकारे ब्रह्मणो वस्तुपरिच्छेदः स्यादिति चेन्न वस्त्वंतराभावस्य वस्तुपरिच्छेदशब्दार्थत्वाभावात् ननु वस्त्वं
तरसद्भावे ब्रह्मणि तद्भेदेन भवितव्यं वस्त्वंतरभिन्नत्वमेव वस्तुपरिच्छिन्नत्वं अतस्तदभावप्रतिपादनेन फलतो वस्त्वंत
राभावसिद्धिरिति चेन्न परिच्छिन्नव्यावृत्तस्यैवानंतपदार्थत्वांगीकारेण व्यावृत्तेरेव भेद इति परिच्छिन्नरूपवस्त्वंतरभेद
स्यैवात्र विवक्षितत्वाद्वस्त्वंतराभावप्रतिपादनायोगात् किंच वस्तुपरिच्छेदरहितमित्यनेन वस्त्वंतराभावविवक्षायां
देशकालयोरपि वस्त्व[ंतरत्वा]नुगतत्वेन तदपरिच्छेदस्य पृथगुक्तौ प्रयोजनाभावात् त्रिविधपरिच्छेदरहितं ब्रह्मेति वचनमसंगतं
स्यात् किंच सत्यपदेन ब्रह्मातिरिक्तस्य मिथ्यात्वं प्रतिपाद्यत इत्यंगीकारादनंतपदेन वस्त्वंतराभावप्रतिपादने पौनरुक्त्यं स्यात् ॥
किंचानंतपदार्थो हि निवृत्तिभेदो निर्णेयो वा स्यात् अनंतं ब्रह्मेत्युक्ते निवृत्तिभेदानिर्णये घटान्यतमव्यावृत्ततया ब्रह्मप्रते
तव्यम् तत्र निवृत्त्या घटान्यतमव्यावृत्ततया ब्रह्मणः प्रतिपत्तौ वस्त्वंतराभावप्रतीतेर्न कश्चिदवकाशः तथाहि निवृत्तिरहितं ब्रह्मे

गुणजातिरूपयोर्नीलानीलपदार्थयोरेकार्थसमवायदर्शनाद्ब्रह्मण्यपि सत्यत्वतदन्ययोः समन्वये विरोधाभावात् नन्वसत्त्वा
ज्ञानत्वयोरपि ब्रह्मनिष्ठत्वे ब्रह्मप्रपंचयोरवैषम्यात् लक्षणवाक्यमेवानर्थकमिति चेन्न सजातीयविजातीयव्यावर्त्तनार्थमे
वासत्यादिपदानां ब्रह्मणि प्रवृत्तेः प्रपंचब्रह्मणोर्वैलक्षण्यस्य दुरपह्नवतया प्रतीयमानत्वात् तथाहि ब्रह्मविदाप्नोति परमि
ति वाक्येन वेद्योपादेयोद्देश्यत्वेन सूचितापवर्गेषु प्रतिपाद्यतया विवक्षितेषु वेद्यस्य लक्षणमिदमुच्यते सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति
तत्र सत्यत्वादिधर्माणां परस्परवैलक्षण्येऽप्यन्योन्याविरोधादेकार्थ्येन निर्दिश्यते ऽत्युक्तमेव तत्र निर्विकारं स्वयंप्रकाशमपरिच्छेद्यं
च यत्तद्ब्रह्मेत्युक्ते तद्विपरीतानां विकारजाड्यपरिच्छेदानां ब्रह्मान्यत्वप्रतीतिः संभवति यतः प्रपंचावैषम्यं ब्रह्मणः प्रसज्ये
त यत्पुनरुक्तं ज्ञानत्वादेः सत्यत्वातिरिक्तत्वे स्यादेवासत्त्वमिति तदुभयान्वितं ब्रह्मेति सत्यमसत्यं च किं न स्यादिति
तत्रोच्यते असत्त्वं नाम किं विवक्षितं सत्त्वाभावो वा सत्त्वविरोधी वा सत्त्वातिरिक्तः कश्चिद्धर्मो वा नात्र प्रथमद्वितीयप
क्षयोरवकाशः ज्ञानमपरिच्छिन्नं चेत्युक्ते सत्त्वाभावतया सत्त्वविरोधितया च प्रतीतिगंधाभावात् तृतीयस्तु पक्षः परिगृहीत एव
न हि तावता ब्रह्मणि प्रपंचाभेदप्रसंगः न खलु तेजस्त्वसामान्यस्य तेजोद्रव्यव्यावर्त्तकतया तद्विलक्षणत्वमात्रेण ति
मिरस्यैव तेजोविरोधित्वप्रसंगेन ननु सत्यत्वादीनामन्योन्यानधिकरणत्वे जडत्वासत्यत्वाद्यवश्यंभावेन ब्रह्मगुणानामस
त्त्वाद्यभ्युपगमप्रसंगः ततश्च सत्यकामः सत्यसंकल्पः नांतं गुणानां गच्छंतीत्यानंत्यमुच्यते इत्यादि श्रुतिस्मृतिविरोधः
अन्योन्याधिकरणत्वे च तेषामपि ब्रह्मत्वप्रसंगः ततश्च ब्रह्म वा इदमेवाग्र आसीत् न तत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्य इत्यादि श्रुतिस्मृतिवि
रोध इति चेन्न अन्योन्याधिकरणत्वेऽपि विलक्षणानधिकरणत्वेन ब्रह्मत्वप्रसंगाभावात् नहि सत्यत्वमात्रं ज्ञानत्वमात्रमनंतत्वमात्रं वा ब्र

वाक्य॰
७

योश्च कालभेदेनोपाधिसम्बन्धानन्तरभावापन्नयोरन्यतरस्य स्वरूप प्रयुक्ततत्त्वाभावेन विरोधाभावात् ननु कालभेदेनापि
जीवधर्मज्ञानस्य परिच्छिन्नत्वमुपाधिना कर्तुं न शक्यते न चापरिच्छिन्नस्याकाशस्य घटाकाशत्वेन परिच्छिन्नताव्यवहारव
त्परिच्छिन्नस्य ज्ञानस्य परिच्छिन्नताव्यवहार इति वाच्यम् तत्रापरिच्छिन्नताव्यवहारस्य घटविषयत्वेनाकाशविषयत्वा
भावात् ज्ञाने च परिच्छिन्नताव्यवहारस्योपाधिगतत्वे स्वतः सर्वगतत्वेन ज्ञानस्य बन्धदशायामपि सर्वार्थव्यवहारहेतु
त्वं स्यात् तस्माज्ज्ञानस्य परिच्छिन्नत्वं प्रत्यक्षादिसिद्धं युक्तमिति चेन्न जीवधर्मज्ञानस्य विभुत्वेपि सर्वव्यवहारोपयुक्तं प्राक्तेवं
6 बद्धदशायां कर्मरूपाविद्याकुण्ठितत्वेन कुण्ठनतारतम्यलक्षणसंकोचविकासाभ्यां हि तत्तत्प्रसादेस्तु त एव ज्ञानोपसत्यादिव्य
वहारोपपत्तेः श्रुतिप्रतिपन्नजीवधर्मज्ञानापरिच्छिन्नत्वस्य दुरपह्नवत्वात् श्रूयते हि नहि विज्ञातुर्विज्ञातेर्विपरिलोपो विद्य
ते जानात्येवायं पुरुषः सर्वं ह पश्यः पश्यतीत्यादिनानुरेणात्मत्वं ज्ञानस्यापरिच्छिन्नत्वं च जीवस्वरूपमपि ज्ञानरूपमिति श्रुत्यन्त
रेणावगम्यते योयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यन्तर्ज्योतिः पुरुष इति विज्ञानं यज्ञं तनुते इति च स्मर्यते च जीवधर्म्मगुणानित्य
त्वं मोक्षदशायां विशेषश्च यथोदपानकरणान्न क्रियते न जलान्तरं सदेव नीयते व्यक्तिमसतः संभवः कुतः तथा हेयगुणध्वं
सादवबोधादयो गुणाः प्रकाश्यन्ते न जन्यन्ते नित्या एवात्मनो हि ते यथा न क्रियते ज्योत्स्ना मलप्रक्षालनान्मणेः दोषप्रहाणान्न
ज्ञानमात्मनः क्रियते तथेति तस्मात्सत्यपदेन विकाराहस्य मुक्तधर्मज्ञानस्य व्यावृत्तिरिति युक्तम् एवं सत्यत्वज्ञानत्वान
न्तत्वावच्छिन्नब्रह्मत्वसपरिकरप्रकृतिजीवकालविशिष्टलक्षणोक्तं वेद्यमिति सत्यादिवाक्येन प्रतिपादितमित्यवगम्यते तथा च स्मृ
तिः प्रधानपुरुषव्यक्तकालानां परमं हि यत् पश्यन्ति सूरयो नित्यं तद्विष्णोः परमं पदमिति एवंप्रकारममलं नित्यं व्यापकमक्ष

सुक्तेः संकोचाभावो दिक्कालवस्तुप्रयुक्तानिवृत्तयो न ब्रह्मणीति सर्वदेशसर्वपदार्थनिष्ठता ब्रह्मणः प्रतीयते ततो निर्विकारतया स्व
यप्रकाशतया च एवं प्रतिपादितस्य ब्रह्मणः सर्वान्तरात्मत्वविभुत्वाद्याकारसिद्धिः भेदव्यावृत्तं ब्रह्मस्वभ्युपगमे देशकाल
वस्तुनिबंधनाभेदा न ब्रह्मणीति प्रतीयते ततश्च ब्रह्मणो देशाद्युपाधिप्रयुक्तभेदविरोधित्वाकारसिद्धिः न चैतावता भेद
मात्रापलापः ब्रह्मणि भेदाभावेऽपि पदार्थान्तरेषु तत्सद्भावात् निर्णयव्यावृत्तं ब्रह्मेति पक्षस्तु न युज्यते असत्यजडपरि
च्छिन्नव्यावृत्ततया ब्रह्मस्वरूपस्यात्रैव निश्चयात् नन्वसत्यव्यावृत्तिवचनेन कालापरिच्छेदप्रतीतेर्देशापरिच्छेदवस्त्वपरि
च्छेदयोश्चाभेदाद्देशापरिच्छेद एवानंतपदार्थो भवितुमर्हतीति चेन्न स्वतो निर्विकारस्य विभोरप्यात्मनः कालावच्छेदोपाध्य
वच्छेदकृतविकारभेदनिवारणस्यावश्यकर्तव्यत्वेन त्रिविधापरिच्छेदप्रतिपादनेतदसिद्धेः देशापरिच्छेदस्यैव कालापरिच्छेद
वस्त्वपरिच्छेदयोरप्यनंतपदार्थत्वेन वक्तव्यत्वात् अथवा देशापरिच्छेदमात्रमेवानन्तपदार्थो भवतु न तावता काचिदस्माकं
क्षतिः ततश्चायमर्थः परिच्छिन्नजडविकारिव्यावृत्तं ब्रह्मेति तथाहि आराग्रमात्रो ह्यवरोऽपि दृष्ट एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदित
२ मो व्य इत्यादिवचनैः स्वाभाविकोपाधिप्रयुक्तेन वाणुत्वेनावच्छिन्नानां जीवानामनंतपदेन ब्रह्मत्वव्यावृत्तिः गौरनाद्यन्तवती
तदनंतमसंख्यातप्रमाणं चापि नायतः अनादिर्भगवान्कालो नान्तोऽस्य द्विज विद्यते इत्यादिवचनैरनंतत्वेनावगतयोः प्रकृ
तिकालयोर्हीनपदेन ब्रह्मत्वव्यावृत्तिः सचानंत्याय कल्पते सर्वं ह्यपश्यः पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वशः इत्यादिवचनैर्मुक्तधर्मभूता
तनंततया ज्ञानतया च श्रुतस्य संसारदशायां कर्मरूपाविद्याकृतविकारस्य सत्यपदेन ब्रह्मत्वव्यावृत्तिः ननु विकृतस्य जीवधर्मज्ञान
स्याविकृतत्वं न संभवति परिच्छिन्नस्यापरिच्छिन्नत्वं च न संभवतीति चेन्न विकृतत्वाविकृतत्वयोः परिच्छिन्नत्वापरिच्छिन्नत्व

रादिदोषमिथ्यात्वे चेद्भेददर्शनस्य भ्रांत्युपपत्तिः ननु भेददर्शनस्यापि मिथ्यात्वेन तद्दोष इति चेन्न भेदप्रतिभासस्यापि
मिथ्यात्वे भेदप्रतिभासनिवर्त्तनार्थश्रवणमननादिविधानवैयर्थ्यप्रसंगात् नन्वसत्यभेदप्रतिभासविषयसत्यताभ्रमनि
वर्त्तनार्थत्वेन श्रवणविधानस्य न वैयर्थ्यमिति चेन्न ब्रह्मणो नित्यशुद्धस्य भ्रमरूपाशुद्ध्याश्रयत्वासंभवात् ननु भ्रांतेरपि
मिथ्यात्वेन ब्रह्मणि न तद्दोष इति चेन्न हि पुनः श्रवणादिविधानानर्थक्यमेव दोषः ननु ब्रह्मणो नित्यशुद्धत्वेपि तत्प्रतिबिंबानां
जीवानामविद्याश्रयत्वेन जीवानामविद्यानिवृत्त्यर्थत्वात् श्रवणादीनां न तद्विधिवैयर्थ्यमिति चेन्न प्रतिबिंबरूपजीवानां तत्कृता
विद्यानां च मिथ्यात्वेन श्रवणादिविधानवैयर्थ्यस्य तदवस्थत्वात् कल्पितजीवानां च नाशप्रतिपादकमोक्षशास्त्राधिकारा
संभवाच्च ननु ब्रह्मण एव कल्पितविषयसत्यत्वप्रतिभासनिवर्त्तनार्थं श्रवणादिविधानमिति न तद्वैयर्थ्यमिति चेन्न
हि ब्रह्मणोऽज्ञानवाद एव परिगृहीतः प्रतिबिंबकल्पनावैयर्थ्यं स्यात् विपरीतज्ञानमेवाशुद्धिरिति ब्रह्मणो नित्यशुद्धित्वप्र
तिपादकशास्त्रविरोधाच्च ननु शास्त्रावैयर्थ्याय स्वरूपेणाशुद्धस्यापि ब्रह्मणो मिथ्याभूताशुद्धिरंगीकर्त्तव्येति चेन्न स्वतःशुद्ध
स्य तद्विपरीताशुद्ध्यनंगीकारेऽपि स्वरूपेण ब्रह्मातिरिक्तानां जीवानामविद्याश्रयत्वाश्रवणेन मोक्षशास्त्रावैयर्थ्यस्यान्य
थासिद्धत्वात् श्रूयते हि जीवब्रह्मणोर्भेदः अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत्तस्मिंश्चान्यो मायया संनिरुद्धः ज्ञाज्ञौ द्वावजावी
शानीशावनीशश्चात्मा बध्यते भोक्तृभावात् ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्य
मानः जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति अनश्नन्नन्यो अभिचाकशी
ति पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेनामृतत्वमेति इत्यादिना स्मर्यते च विष्णुशक्तिः परा प्रोक्ता क्षेत्रज्ञाख्या तथाप
रा अविद्याकर्मसंज्ञान्या तृतीया शक्तिरिष्यते यया क्षेत्रज्ञशक्तिस्तु वेष्टिता नृप सर्वगा संसारतापानखिलानवाप्नोत्यति

तयोर्नं सत्त्वरूपता गौणलक्षणया मध्यकादेः गुणं प्रविष्टावात्मानो हि वृहत्त्वेनादितितेन जडव्यावृत्तिमात्रं ज्ञानपदार्थ इति वादो नि
रस्तः जडव्यावृत्तिमात्रस्य परमत्वे चेतनत्वायोगात् विभुत्वे इत्यनेनानंतपदार्थो विवृतस्तेन त्रुटिः ६

यम् समस्तहेयरहितं विष्ण्वाख्यं परमं पदमिति च अमलम् अविद्याप्रसंगरहितं ततः समस्तहेयरहितं अविद्याकृतकर्म
संसर्गतन्निबंधनदेहप्रवेशतत्प्रयुक्तसुखदुःखानुभवरूपदोषासंस्पृष्टं ततो नित्यमक्षयं कालत्रयेपि निर्विकारं
ततो व्यापकं सर्वाधिकत्वेन वर्त्तमानं ततः एवं प्रकारयोगारंभयोगनिष्पत्तियोगविपाकयोगफलेष्वनुवर्त्ततया वेद
स्वभावं यत्तद्विष्ण्वाख्यं विष्णुशब्दाभिधेयं परमं पदं निरतिशयं प्राप्यमित्यर्थः अत्र नित्यमक्षयमित्यनेन श्रौतलक्षणवाक्य
स्थसत्यपदार्थो विशदीकृतः अमलमित्यनेन ज्ञानपदार्थः स्पष्टीकृतः ज्ञानस्यैवामलरूपाविद्यादिविरोधित्वात् व्यापक
मित्यनेनानंतपदार्थ एव स्फुटीकृतः विष्ण्वाख्यमित्यनेनानंदपदार्थः प्रकटीकृतः परमपदमित्यनेनोद्देश्यसमर्पकब्रह्मप
दार्थो विवृतः एवं च सत्यत्वादिप्रकारैः सह विष्णुशब्दवाचित्वे ब्रह्मणो लक्षणमिति स्मरणेन श्रौतलक्षणवाक्यं समुपबृंहितं
तथाहि सदेकरूपरूपायेति सत्यपदार्थो विवृतः तेनासत्यव्यावृत्तिमात्रं सत्यपदार्थ इति निरस्तः अन्यथा द्वितीयस्य पदस्य वै
यर्थ्यात् परमात्मन इति ज्ञानपदार्थो विवृतः आत्मशब्दस्य चेतनपरत्वात् परिच्छिन्नव्यावृत्तिमात्रमनंतपदार्थ इति वादो
निरस्तः विष्णुशब्दस्य परमेश्वरवाचित्वेन परिच्छिन्नव्यावृत्तिमात्रपरत्वाभावात् अविकारायनित्यायेति पदाभ्यां औपाधि
कविकारोस्वाभाविकप्रतिषेधः तत्र हेतुः शुद्धायेति अविद्यादिदोषरहितत्वादित्यर्थः (तयोर्नं सत्त्वरूपता गौणलक्षणया मध्यकादिति।
गुणं प्रविष्टावात्मानो हि वृहत्त्वेनादिति च तेन जडव्यावृत्तिमात्रं ज्ञानपदार्थ इति वादो निरस्तः जडव्यावृत्तिमात्रस्य परमत्वे चेतनत्वा
योगात् विभुत्वे इत्यनेनानंतपदार्थो विवृतः तेनाविद्यासंबंधनिबंधनविविधभेददर्शनरूपभ्रांतिमहितं ब्रह्मेति वादो निरस्तः ननु वि
द्याया मिथ्यात्वेन ब्रह्मणो नित्यशुद्धत्वमुपपद्यते इति चेन्न अविद्याया मिथ्यात्वे भेददर्शनरूपभ्रांतेरसंभवात् नहि तिमि

वाक्य॰
९

भावात् स्वरूपस्य विशेषणान्वयाविरोधित्वात् सर्वैरपि विशेषणैः स्वरूपस्यैवस्य चाविरोधित्वान्नावच्छिन्नत्वमानन्त्यं तेन विशेषणा
नामन्योन्यसमवायाभावाच्च सत्यादिलक्षणवाक्यस्याखण्डैकविशेष्यविशिष्टमेव लक्षविशेष्यमिति प्रतिपाद्यते
ति सिद्धम् तत्र सत्यपदं कालत्रयेऽप्येकाकारनिमित्तत्वेन ब्रह्मणि प्रवर्त्तते ज्ञानपदमपि स्वसत्ताप्रयुक्ताशेषप्रकाशकत्वमु
खेन ब्रह्मणि वर्त्तते अनंतपदं च अवयवशक्त्या सर्वदेशसर्वकालसर्वपदार्थव्यापकत्वद्वारा ब्रह्मणि प्रवर्त्तते तत्र यद्यपि
सानंतपदाभ्यामेव जडजीवयोर्विकारपरिच्छेदावच्छिन्नयोर्व्यावृत्तिः तथापि सविकारपरिच्छिन्नयोरन्यतरस्य ब्रह्मप्रकाशके
8 त्वशंकाप्युदासाय ज्ञानपदप्रयोगः तत्रानंतपदस्य रूढिमत्त्या नारायणस्यैव ब्रह्मत्वसिद्धिः तेन चतुर्मुखादीनां परमात्मत्व
शंकाव्यावृत्तिः नन्वेकस्यानंतपदस्यापरिच्छिन्नत्वदेवताविशेषरूपार्थद्वयबोधकत्वं न संभवतीति चेन्न उद्भिदा यजेतेत्यादौ
योगरूढिभ्यामेकस्यैवोद्भिच्छब्दस्य फलोद्भेदकर्मविशेषरूपार्थद्वयबोधकत्वदर्शनात् लोके च पंकजमित्युक्ते पंकजनिकर्तृत्वे
नैव हि पद्मस्य प्रतीतिः न च स वनं तत् शब्दः पाचकादिशब्दवत् केवलयौगिकः नाप्यश्वकर्णादिवत् केवलरूढो वा किं तर्हि योगरूढः
अतो योगपुरस्कारेणैव रूढ्या अनंतपदस्य देवताविशेषबोधकत्वमविरुद्धम् न च अनंतपदस्य नारायणे रूढित्वे नियाम
कं नास्तीति चेन्न नारायणो महाज्ञेयमित्युपक्रम्य अनंतमव्ययं कविमिति श्रवणात् महाभारते च भगवन्नामनिर्वचनप्रकरणे
शाश्वतत्वादनंतश्चेति स्मरणाच्च तथा सत्यपदस्य रूढिशक्त्या नारायणस्यैव ब्रह्मत्वसिद्धिः श्रूयते हि अथ नामधेयं सत्यस्य सत्यमि
ति सत्यशब्दस्य ब्रह्मनामत्वं महाभारते च भगवन्नामनिर्वचनप्रकरणे एव सत्ये प्रतिष्ठितः ऋषिः सत्यः सत्यमस्मिन्प्रतिष्ठितं स
सासते चैवो विंदस्तस्मात्सत्यः सतां मतः इति सत्यशब्दः रूढनामत्वेन स्मर्यते सत्यस्य सत्यमिति निरुपाधिकत्वया सत्यशब्दवाच्यः
परमात्मैवेत्यर्थः तथा च श्रूयते प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यमिति जीवानां स्वरूपेणानिर्विकारत्वेपि स्वभावतः सविकारत्वात् उभयथा

संततान् एकदेशस्थितस्याग्नेर्ज्योत्स्ना विस्तारिणी यथा परस्य ब्रह्मणः शक्तिस्तथेदमखिलं जगत् इत्यादिना ननु जीवानामपि
स्वतः शुद्धत्वांगीकारेण न कर्मरूपाशुद्ध्याश्रयत्वं संभवतीति चेन्न स्वरूपतः शुद्धत्वेपि जीवानां संकोचविकाशयोग्यत्व
मेव त्वंगीकारेणाधर्ममुखेन कर्मरूपाशुद्ध्याश्रयत्वोपपत्तेः न च जीवधर्माणां शुद्धत्वं स्वाभाविकं किंतु परमपुरुषप्रसादलभ्य
त्वाच्च श्रूयते क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे तमक्रतुः पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् स्मर्यते
च मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसीति न चैतावता मोक्षस्यानित्यत्वप्रसंगः ब्रह्मदर्शनानन्तरं बंधसामग्र्याः कर्मानु
वृत्तेरभावात् परपक्षे तु ब्रह्मणो निर्विशेषत्वेन स्वरूपस्यैवाविद्यातिरोधानतन्निवृत्तिलक्षणबंधमोक्षौ वर्णनीयौ तत्र बंध
मोक्षयोरविशेषेण मिथ्यात्वान्मोक्षशास्त्रवैयर्थ्यमुक्तमेव न च निर्विशेषस्याविद्यातिरोधानं संभवति प्रकाशमात्रस्वरू
पतिरोधाने स्वरूपनिवृत्तिप्रसंगात् न च वाच्यं स्वरूपप्रकाशस्य नित्यत्वेपि तद्वैशद्यमात्रमविद्यातिरोहितमिति वैशद्यस्य
स्वरूपानतिरिक्तत्वे प्रागुक्तदोषस्य तदवस्थत्वादतिरिक्तत्वे च सविशेषत्वप्रसंगात् किं बहुना यदि सत्यादिवाक्यैर्निर्विशे
षमेव ब्रह्म वेद्यं तदा विवक्षितं स्यात्तर्हि सोश्नुते सर्वान्कामान्सह ब्रह्मणा विपश्चितेति सर्वकामसहितसर्वेत्तब्रह्मानुभवस्या
लत्वश्रवणमसंगतं स्यात् यथाक्रतुरस्मिंल्लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवतीत्युपायफलयोः समानत्वश्रवणात् नहि
निर्विशेषब्रह्मविदः सर्वकामविशिष्टब्रह्मानुभवः फलं भवितुमर्हति तस्मादन्वयमुखेन व्यावृत्तिमुखेन वा पदानामेके
स्मिन्नर्थे वृत्तौ निमित्तभेदस्यावश्याश्रयणीयत्वात् आवृत्तीनां स्वरूपत्वे पर्यायत्वप्रसंगात् स्वपदनिर्वाहकधर्मत्वाभावात्स्व
रूपस्य भासमानत्वेपि स्वस्मिन्नितराध्यासविरोधित्वाच्च ब्रह्मणः शोक्तत्वादिवैषम्यात् विशेषभेदमात्रस्याविशेष्यभेदकत्वा

च्यत्वेन सत्तामभिमतं तु स्यर्थे ननु सर्वे वेदा यत्रैकं भवंति स च क्व सो प्रतिष्ठ यत्र शाखाः प्रतीः इत्यादि श्रुतिस्मृतिभिः ब्रह्मणः सर्वशब्दवाच्य
त्वे सिद्धे तत्त्वं नारायणः परः परमात्मा नारायणः परः एको ह वै नारायण आसीत् न ब्रह्मा नेशानः विष्णुस्तदासीद्धरिरेव निःक
लः नैवेह किंचनाग्र आसीत् दिव्यो देव एको नारायणः नारायणाद्ब्रह्मा जायते नारायणाद्रुद्रो जायते अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्या
प्य नारायणः स्थितः इत्याद्यनेकवेदांतवाक्यैः एकः शाश्वतः सर्वात्मा स तु नारायणः प्रभुः अहं त्वर्थमया ख्यातावव्यक्तो व्यक्तस्वरू
पिणौ पुरुषश्चाप्युभावेतौ लीयेते परमात्मनि परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः विष्णुनामा स वेदेषु वेदांतेषु च गीयते ॥
9 नारायणो जगन्मूर्तिरनंतात्मा सनातनः तत्त्वपः परमात्मा तु स नित्यो निर्गुणः स्मृतः यन्न देवा न मुनयो न चाहं न च शंकरः ॥
जानंति परमेशस्य तद्विष्णोः परमं पदम् स तु नारायणो ज्ञेयः सर्वात्मा पुरुषो हि सः इत्यादिभिरनेकैर्वैदिकार्थसरपरमपारा
शर्याद्यासतमवचनैश्च नारायणस्यैव परब्रह्मत्वे च सिद्धे सदेव सोम्येदमग्र आसीत् इदमेवाग्र आसीत् आत्मा वा इदमेक एवाग्र
आसीत् इत्यादिवाक्यस्थानि सदादिशब्दानामुत्तरविशेषितानां नागपशुन्यायादेको ह वै नारायण आसीदिति समानशाखाम्नातना
रायणैकपर्यवसाने च निश्चिते तस्य लक्षणया कोऽपि सदादिशब्दवाच्यत्वे समर्थनं स्यर्थमिति चेन्न सत्यं इयानत्र विशेषोऽस्ति सत्या
नंदादिशब्दा ब्रह्मणि साक्षाद्वर्तंते अन्ये तु ब्रह्मा स शिवः सेंद्रः स एवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तच्चंद्रमाः ब्रह्मेदं सर्वं अयमात्मा ब्रह्म सर्वं खल्वि
दं ब्रह्म तत्त्वमसीत्यादिषु श्रुताश्च शब्दास्तत्तच्छरीरकतया तत्तद्विशिष्टे परमात्मनि सद्वारकतया वर्तंते इति यस्यात्मा शरीरं यस्य पृ
थिवी शरीरं जगत्सर्वं शरीरं ते तवांतरात्मा मम च ये चान्ये देहसंस्थिताः तत्सर्वं वै हरेस्तनुः विष्णुरात्मा भगवतो भवस्यामिततेजसः तस्माद्धनु
र्ज्यासंस्पर्शं स विषेहे महेश्वरः इत्यादि श्रुतिस्मृतिभिः सर्वपदार्थानां ब्रह्मशरीरत्वगमात् चत्वारः पंचदश रात्रादेवत्वं गच्छंतीति ब्राह्मणो

वी १

च निर्विकारः परमात्मैव साक्षात्सत्यशब्दवाच्य इत्यर्थः श्रूयते हि ब्रह्मगुणनामापि सत्यत्वे अथ य इहात्मानमनुविद्य व्रजंत्येतां
श्च सत्यान्कामान् सत्यकामः सत्यसंकल्प इति एतेन ब्रह्मातिरिक्तपदार्थे सत्यशब्दो गौण इत्युक्तं भवति सत्ये प्रतिष्ठित इति सत्ये
अर्थानुरूपवचने प्रतिष्ठितः प्रकर्षेण स्थितः सत्यादिगुणप्रचुरे स्वात्मानं प्रकाशयतीत्यर्थः कुतः सत्यमस्मिन्प्रतिष्ठितं
सत्यत्वस्य ऐकरूप्यस्यास्मिन्प्रतिष्ठितत्वादित्यर्थः अथवा सत्यरूपगुणस्यास्मिन्प्रतिष्ठितत्वात् तदधीनस्थितिकत्वात्
सत्यादिसद्गुणप्रवर्तकतया सत्यादिसहितगुणवत्स्वेव प्रकर्षो भवतीत्यर्थः यतः सत्यं यतो धर्मो यतो ह्रीरार्जवं यतः ततो भवति
गोविंद इत्युपक्रमानुसारात् न केवलं सत्यादिप्रतिष्ठितत्वेन व्यपदेशार्हः किंत्वनाश्रितत्वं सत्यादिगुणनामापि हेतुतया तद्भावे
नव्यपदेशार्होपि स एवेत्याह सत्यस्य सत्यं च गोविंद इति पूर्वेन सर्वकारणत्वमुक्तं भवति तस्मात्सत्यप्रवर्तकत्वात्सततैकरूपत्वात्सर्व
कारणत्वाच्च रूपम् एव सत्यत्वेन संमतः सत्यशब्दवाच्यत्वेन वैदिकानामभिमत इत्यर्थः सत्ववान्सात्विकः सत्यः नित्यो हि नास्ति जग
ति विभुः स्थावरजंगमं ऋतेतमेकं पुरुषं वासुदेवं सनातनं इति स्मरणाच्च अथवा सत्ये स्वरूपेण निर्विकारे जीवे प्रतिष्ठितः अंतर्या
मित यात्मा मानः यस्यात्मनि तिष्ठन् यस्यात्मा शरीरमिति श्रवणात् किंचापरमेष्ठिनो भगवानेवेत्याह सत्यमस्मिन्प्रतिष्ठितमिति
इमाः सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठा इति श्रवणात् किंच विकारत्वेनासत्यशब्दवाच्यस्य प्राकृतपदार्थस्य ह्वनिष्ठत्वेनेत्याह सत्यास
त्ये च गोविंद इति चेतनाचेतनयोरुभयोरप्यंतरात्मत्वाद्विशेषणत्वेन सामानाधिकरण्येन व्यपदेशार्हो भगवानित्यर्थः तदनुप्रविश्य स
च्च त्यच्चाभवदिति हि श्रूयते निर्विकारत्वेपि परमात्मनः सर्वशरीरकतया सर्वशब्दवाच्यत्वमित्युक्तं भवति सर्वे वेदा यत्पदमामनंती
ति श्रवणात् तस्माच्चेतनाचेतनांतरात्मनो भगवतः तत्तद्वाचिशब्दाभिधेयत्वात्तत्स्वरूपस्यापरिणामाद्यभावात्स एव सत्यपदवा

वद्यनामपरात्परं पुरिशयं पुरुषमीक्षते तदेतद्ब्रह्मायं नित्यं जगन्मुनिवराखिलं आविर्भावतिरोभावजन्मनाशविकल्पवत् इत्या
दिश्रुतिस्मृतिभिरेव मानान्तरागोचरस्य सविकारत्वेन मूलकारणभूतेस्याचिद्द्रव्यस्यापि नित्यत्वध्रुवत्वाक्षरत्वादेः प्रतिपादने
तद्विरोधश्च मिथ्यात्वाभावेपि सविकारत्वेनासत्यत्वांगीकारात् लक्षणया वा तदविरोधसिद्धिः नहि मिथ्याभूतपदार्थस्य नित्य
त्वाक्षरत्वध्रुवत्वानित्यत्वपरवाक्यैरुपदिश्यन्ते नह्येते कर्मविधिशेषार्थवादाः नापि मानान्तरसिद्धार्थानुवादः किन्तु हि
तत्वोपदेशपराः एषामतत्वोपदेशपरत्वांगीकारे वाक्यान्तरस्यापि तथात्वसंभवेन कृत्स्नोपि वेदो दत्तजलांजलिः स्यात् ननु का
10 पिलतन्त्रप्रसिद्धप्रधानाद्यनुवादोयमिति चेन्न एकमेवाद्वितीयमरत्तिकेसैव सत्यं तत्वमसीत्यादेरपि मायावादाभिमतार्थानुवादत्वप्र
संगात् ज्ञानातिरिक्तमिथ्यात्ववादस्तु वेदबाह्यानामेव पक्ष इति पराशरेण मोहोपाख्याने समर्थिते विज्ञानमयमेवैतदशेष
मवगच्छध्व जगदेतदनाधारं भ्रान्तिज्ञानार्थतत्परं एवंप्रकारैर्बहुभिर्युक्तिदर्शनसज्जितैः मायामोहेन ते दैत्या वेदमार्गाद्बहिष्कृता
इत्यादिना तथा तत्रैव वर्णाश्रमत्यागवादेपि वेदबाह्यानां पक्ष इति स्मर्यते ऋग्यजुःसामसंज्ञेयं त्रयीवर्णावृत्तिर्द्विज एतामुज्झति यो मोहा
त्स नग्नः पातकी स्मृतः ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थस्तथाश्रमी परिव्राट् च चतुर्थोत्र पंचमो नोपपद्यते यश्च संत्यज्य गार्हस्थ्यं वा
नप्रस्थो न जायते परिव्राड्वापि मैत्रेय स नग्नः पापकृन्नरः तस्मात् लोके नास्ति योनिरीक्ष्यः साधुभिः सदा स्पृष्ट्वा स्नानं सचैलस्य शुद्धि
हेतोर्महामुने इत्यादिना अनेन दृष्टाखिलाधिकारत्वाद्ब्रह्मज्ञानाग्निना मुनिः वर्तमानः श्रुतेर्मूर्ध्नि नैव स्यात् किंकर इत्यादे[illegible]कवादे
पि निरस्तत्वात् अलमसूत्रार्थनिरासेन किंच प्रपंचमिथ्यात्वपक्षे स्थूलत्वादेरपि तदंतर्गतत्वात् अस्थूलमित्यादिना ब्रह्मणः स्थूलत्वा
दिविशेषनिषेधवैयर्थ्यं स्यात् ननु मिथ्यात्वाविशेषेण स्थूलत्वादिधर्मा न ब्रह्मणीति ज्ञापनार्थं निषेध इति चेन्न ब्रह्मण एव मिथ्या
त्वेयावत्सर्वाधिष्ठानत्वांगीकारात् घटादावपि स्थूलत्वादेर्मिथ्यात्वाविशेषेण प्रपंचब्रह्मणोर्वैषम्याभावाच्च विशेषनिषेधवैयर्थ्यं

ग्नीनारध्यीते सार्दौदैवादिशब्दानां चेतनापच्चरित्रिसद्भूपयशरीरविषयाणां तद्विशिष्टात्मनि पर्य्यवसानदर्शनात् ब्रह्मशरीरकत्व
यैव वृत्तिर्णौवृत्तिः नारायणादिशब्दानां तु साक्षात्परमात्मनि वृत्तिः ननु रूपाश्रिते शिवमच्युते न समन्वयासिद्धेव एव केवल
रुद्रादौ शिवशब्दस्यापि साक्षात् परमात्मवाचित्वदर्शनात् शिवशब्दनारायणशब्दयोः परमकारणपरत्वे न कश्चिद्विशेष इति चेन्न कश्चिद् ऐ२
वशब्दस्यापि परमकारणत्वान्यथोपपत्तेः प्रवृत्तिनिमित्तयोग्यत्वात् अवधानेन परमात्मनिवृत्तावपि तदन्यपदार्थेषु च शिवा नः सन्त
माभवन्तु दिव्यास्तापत्रीपधयः शिवास्ते सन्तु पंथानः रुद्रादौ शिवशब्दस्य पवित्रत्वमात्रेण निमित्तीकृत्य प्रयोगदर्शनात् नारा
यणशब्दस्य तदभावाच्च शिवनारायणशब्दयोः परमात्मवाचित्वे विशेषस्य दुरपह्नवत्वात् ननु आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसू
नवः ता यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृत इति कारणभूतजलवासित्वनिमित्तीकृत्य नारायणप्रयोगादन्यत्रापि पक्षिविशेषे
तदेव निमित्तीकृत्य प्रयोगाच्छिवशब्दवन्नारायणशब्दोपि साधारण एवेति चेन्न जलवासित्वादिपदार्थविषयत्वाभावेन ना
रायणशब्दस्य परमकारणैकरूढत्वनिश्चयात् क्वचित् पक्षिविशेषे प्रयोगस्तु मुख्यविषयचेतनशब्दप्रयोगवत् गौणः तस्मादव
वधानेन नारायणशब्दस्यैव सत्यशब्दस्यापि वाच्यः पुरुषोत्तम एवेति सिद्धं नचात्र रूढिर्नैल्पालिकेतिवाच्यं मकरकमलादिस्थ
लजलवासिपदार्थविषयत्वादर्शनादेव परमकारणे भगवति रूढिलाभात् नहि संसर्गविद्यायां आजहारेमाः शूद्रेति जानश्रुतौ
त्रैवियेयोकत्वनिमित्तेन शूद्रशब्दस्य क्वचित्प्रयोगमात्रेण तस्य जातिविशेषनियतत्वभंगः ननु तदेव पर्यन्ते तत् सत्यमाहुस्तदे
व ब्रह्म परमं कवीनामिति ब्रह्मण एव सत्यत्वश्रवणात् प्रपंचस्यासत्त्वं प्रतीयत इति चेत्सत्त्वं कीदृशमसत्त्वं प्रपंचस्याभिमतं किं विका
राविच्छिन्नत्वं आहो स्वित्मिथ्यात्वं आद्ये इष्टापत्तिः द्वितीये सत्यसत्यादिविरोधस्तिष्ठत्येव गोपालतापनीये अव्यक्तमक्षरे एवमजोध्रुवो यस्य
रे परमे व्योमन् तस्मिन्प्रधानमसत्ताक्षरे हरः स्थरात्मा नामीशते एक एकः प्रधानं देवरूपमतिगुणेशः अक्षरात्परतः परः स एतस्माज्जी

ननु प्रपंचस्य व्यावहारिकसत्त्वमंगीकृतमेवेति चेन्न स्वरूपतो मिथ्याभूतस्य शुक्तिरजतस्येव व्यावहारार्हत्वासंभवात्
न च सतोपि स्याम पदार्थस्य कालावच्छिन्नव्यवहारोपयोगित्वं दृश्यत इति चेन्न हि प्रातिभासिकव्यावहारिकयोर्ऽपि प्रसं क २
गः किंच किमिदं व्यावहारिकसत्त्वं किं व्यवहारोपयोगिसत्त्वं उत व्यवहारदशाबाध्यसत्त्वं प्रथमं व्यवहारमात्रे णसमर्थं
न प्रथमः ब्रह्मसत्त्वस्यापि श्रवणमननादिव्यवहारोपयोगितया प्रपंचाविशेषप्रसंगात् ननु नायं व्यवहारः कस्तर्हि नामांतरभ
।। जनार्हत्वं वस्त्वांतरापत्त्याकार्यांतरोपयोग इति चेत् तथापि जीवरूपनामांतरभजनार्हत्वाविच्छत्वलक्षणं वस्त्वांतरापत्त्यास
प्रपंचकार्यांतरोपयोगित्वांगीकारेण दूषणसमत्वस्यावश्यकत्वात् न च द्वितीयः कालांतरे सत्त्वाद्रहितस्य स्वकाले च न सत्त्वेति स्वरूपके
तभंगप्रसंगात् नापि तृतीयः त्रिविधो हि व्यवहारः प्राकृतः शास्त्रीयश्चेति उभयविधव्यवहारेणापि प्रपंचसत्त्वे सिद्धे तद्विपरी
समि ९ तावगाहिमानांतराभावात् ननु वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति श्रुत्या कार्यस्य वागालंबनमात्रतया कारण
मेव सत्यमुपदेशात् नेह नानास्ति किंचनेति च यत्किंचिन्नानात्वेन दृश्यते तत्किंचिदपि नास्तीति श्रवणानुगमि मिथ्यात्वं प्रतीयते इति चेन्न
स्वमनीषामात्रकल्पितत्वादस्यार्थस्य श्रुतिप्रतिपन्नत्वाभावात् तथाहि येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातं स्यादित्येक
विज्ञानेन सर्वविज्ञाने प्रतिज्ञाते कथमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानमित्याक्षेपपरिहारार्थं यथा सौम्यैकेन मृत्पिंडेन सर्वं मृन्मयं विज्ञा
तं स्यादिति यथैकमृत्पिंडविज्ञानेन तदारब्धघटशरावादिकं सर्वं विज्ञातं भवति तथेत्युक्ते तत्र वाक्यार्थं नामान्तराकारांतरावच्छि
न्नतया द्रव्यांतरस्य घटादेः स्वेतरविज्ञानेन विज्ञाततत्त्वाक्षेपं परिहर्तुं घटेनोदकमानयेति शब्दार्थनिर्वंधनोभयविधव्यवहार
णनिमित्तेन विकारो नामधेयं चारभ्यते इति वाचारंभणं कार्यस्य द्रव्यांतरत्वायोगात् घटादिकार्यमपि मृद्द्रव्यतयैव सत्त्वं प्रामाणिकेन
द्रव्यान्तरत्वेनारंभणाशंकोद्घाटितश्रुत्या कार्यकारणयोरेक द्रव्यत्वमात्रप्रतिपादनादेकं ध्येवानु द्वैतव्याप्ति सूत्रार्थ श्रवणाद्
त१
त् नेह नानेत्यादिश्रुत्या च प्रकृतिकार्ययोर्ऽप्रातिभासिकपरमात्मकार्यतया वा जगत
एकरूपत्वाद्विधानामस्तीत्येकरूपार्थप्रतिपादना ग्रं: ९

स्यतद्वत्स्यत्वात् किंच भ्रमस्य सत एवान्यत्रारोपनियमात्सर्वविभ्रमाणां रेखिवत्स्वरूपेणासतः प्रपंचस्य न भ्रमत्वोपसंभवः नन्वारोपः रो
स्वविषयस्य क्वचित्प्रतीतिमात्रमपेक्षते न सत्यत्वमपीति चेन्न प्रतीतेरप्यसतः शशशृंगारोपे रीवासंभवात् ननु रज्जुसर्पप्रतीतेरि
व प्रपंचप्रतीतिरपि दोषमात्रमेव कारणमपेक्षितमिति विषयसंभावो नापेक्षित इति चेन्न दोषरूपकारणस्यापि मिथ्यात्वेन परप
दे विषयप्रतीतरूपकार्योत्पत्तेरसंभवात् कार्यस्य कारणसत्तापेक्षित्वनियमात् नन्वसतोप्यारोपितसर्पस्य भयादिकार्य
प्रतिकारणत्वदर्शनात्कार्यस्य कारणसत्तापेक्षित्वनियमो नास्तीति चेन्न असतः परोत्पन्नानुकूलशक्तिमत्त्वरूपकारण
त्वासंभवात् भ्रमस्थलेप्यारोपिताहिविषयज्ञानस्यैव भयादिकार्यहेतुत्वेन विषयस्य तद्धेतुत्वाभावात् कारणमात्रमिथ्या
त्वपक्षे कार्योत्पत्तिमार्गेणानुपपत्तेः नन्वसतोपि सर्पादेर्ज्ञानकारणत्वोपपत्तेस्तस्यापि किं न स्यादिति चेन्न दोषस्यैवासमर्थत्वेव
८ तु न ज्ञानकारणत्वेन भ्रमस्थले विषयस्य ज्ञानकारणत्वोपपत्तेः अतीतानागतदृष्टिविषयज्ञानोत्पत्तिस्थलेप्यतीतानाग
मा तदृष्टिजनकयोर्वर्तमानपदार्थयोरेव ज्ञानकारणत्वेन क्वचिदप्यसतः कारणत्वादर्शनात् नच प्रपंचप्रतीतिरूपकार्यस्यापि मि
थ्यात्वेन तत्कारणस्य दोषस्य मिथ्यात्वेन कथंचिदनुपपत्तिरिति चेन्न कार्यमिथ्यात्वेन तत्कारणस्य दोषस्य मिथ्यात्वे मनोरथस्या
ऽगम्यत्वेनासंप्रतिपन्नत्वाभावात् कार्यमिथ्यात्वसिद्धौ कारणमिथ्यात्वसिद्धिः कारणमिथ्यात्वसिद्धौ कार्यमिथ्यात्वसिद्धिरित्यन्यो
न्याश्रयदोषश्च अप्रसक्तस्येतुकार्यस्य सत्त्वस्य प्रसक्त्यादिगम्यत्वात्कारणसत्त्वस्य प्रत्यक्षागम्यत्वाच्च नान्योन्याश्रयदोषः नन्वधि
ष्ठानभूतं ब्रह्मैव प्रपंचप्रतीतिकारणमिति चेन्नाद्वैतब्रह्मणो नित्यत्वेन तत्कालप्रपंचप्रतीतेरनिवृत्तिप्रसंगः नहि तिमिरादिदोषनि
वृत्तौ हि चंद्रस्य न द्वित्वमित्युपपद्यते तस्मात्सत्यत्वादिसिद्धस्य जगतो न किंचिदप्यसत्त्वसाधकं प्रमाणमुपलभ्यते ॥

अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभं तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः निमित्तमात्रमेवा ६ स्मृतिः

तस्मिन्नितराध्यासासंभवादध्यस्तात् तद्रूपनिवर्तनार्थं ब्रह्मणो विद्यारंभ इति वादोप्यसंगत एव नहि स्वेतरविरोधिनः स्रोत्रस्य
स्वरूपेभासमाने तत्र कार्त्स्न्येनाध्याससंभवः तस्माद्ब्रह्मणो भानेन तरनिरपेक्षतया स्वस्मैभासमानत्वेपि तदितरस्य तज्ज्ञानेप्रमाणा
धीनमेवेति न दृश्यत्वमात्रेण मिथ्यात्वसिद्धिः ननु सदेव सोम्येदमग्र आसीत् एकमेवाद्वितीयमिति कारणभूतस्य ब्रह्मणः सजातीय
विजातीयस्वगतभेदराहित्यं श्रूयते इति चेन्न तम आसीत्तमसा गूढमग्रे प्रकेतं अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत्तस्मिंश्चान्यो माय
यासंनिरुद्धः तदैक्षत बहुस्यां प्रजायेय परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च सोभिध्याय शरीरात्स्वात्सिसृ
12 क्षुर्विविधाः प्रजाः अप ए॰ सोसृजानां सृज्यकर्मणि प्रधानकारणीभूता यतो वै सृज्यशक्तयः ॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी
उभावपि शुद्धे महाविभूत्याख्ये परे ब्रह्मणि शब्द्यते मैत्रेय भगवच्छब्दः सर्वकारणकारणे प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रविश्यात्मेच्छया
हरिः सृष्टिकाले तु संप्राप्ते प्रेरयामास वै तदा इत्यादि श्रुतिस्मृतिभिः परमकारणस्य ज्ञानशक्त्याद्यनंतगुणभूषितस्य विचि
त्रशक्तियुक्तचेतनाचेतनविशिष्टस्य प्रतिपादनात् अन्यथा निःकलं निष्क्रियं शांतं निरवद्यं निरंजनं इत्यादि श्रुतिभिर्निर्दोषतया निर्वि
कारतया च प्रतिपन्नस्य केवलब्रह्मणो विकारभावासंभवेन जगत्कारणत्वानुपपत्तिः कर्तृत्वोपयुक्तज्ञानशक्त्याद्यभावे सृष्ट्या
दिकार्यानुपपत्तेश्च ननु प्रपंचस्य ब्रह्मविवर्ततया तदुपयुक्तानां ज्ञानादीनां विद्यातत्कार्यगुणत्वे विशेषेपि परमार्थतो निर्विशेषमेवेति
चेन्न यावद्धि दोषविरोधित्वं स्वरूपभानस्य निरस्तत्वेन अविद्यादि प्रपंचस्य तद्विवर्तत्वासंभवात् अन्यस्यान्यथाभानं विवर्तं नहि
शुक्तितया शुक्तौ भासमानायां तत्र रजतावभासोपपत्तिः ननु स्वरूपज्ञानं न विरोधि अध्यासविरोधि किंतु प्रमाणसिद्धमद्वितीयताज्ञान
मिति चेन्न अद्वितीयत्वस्य स्वरूपातिरिक्तत्वे मिथ्यात्वप्रसंगात् अनतिरिक्तत्वे स्वरूपस्य भानान्तरावेद्यत्वात् घटेपि कार्त्स्न्याव्यक्तिरू

त्वद्वचनेनविरुद्धत्वंमिथ्यात्वस्यक्वचिदपिनप्रसंगः ननुरज्जुसर्पादेरिवदृश्यत्वेनघटादेरपिमिथ्यात्वेप्रतीयतेइतिचेन्न प्र
तिपन्नोपाध्यवाधितत्वघटादेः सोपाधिकेनदृश्यत्वहेतुनामिथ्यात्वस्यासिद्धेः तथाहि प्रतिपन्नोपाधिर्नामघटादेर्देशकालो
देशकालयोरनुतदवच्छेदकोनगभानुगमनादिरिति प्रतिपन्नोपाधिवाधितत्वस्यैवमिथ्यात्वप्रयोजकत्वात्तत्प्रयुक्तव्याप्त्यु
पजीवितयासोपाधिकेनदृश्यत्वहेतुनानघटादेः कालान्तरेपिस्वकालावच्छेदेनवाधरहितस्यमिथ्यात्वसिद्धिः अन्य
थादृश्यत्वमात्रेणघटादेरसत्यत्वसिद्धावदृश्यत्वमात्रेणाशृंगेणाश्वनरविषाणादेश्चासत्यत्वप्रसंगः॥ अथमतम्॥
यावत्प्रमाणाविषयत्वान्नरविषाणादेर्नासत्यत्वमिति नहि यावत्प्रमाणासिद्धत्वात् घटादेर्नैमिथ्यात्वगंधः किंचदृश्य
त्वेहिज्ञानविषयत्वं तत्रकिंप्रमाणज्ञानविषयत्वंहेतुः उताप्रमाणज्ञानविषयत्वं आद्येदृष्टान्तासिद्धिः व्याघात
श्चद्वितीयेसिद्धसाधनता ननुउभयानुगतंदृश्यत्वमात्रंहेतुरितिचेन्न आत्मावारेद्रष्टव्यः यत्त्वस्यसितहृदतस्मिन्
दृष्टेपरावरे तमसःपारंदर्शयति दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्याइति श्रुतिभिरात्मनोपिदृश्यत्वविधानात् तस्यापिमिथ्यात्वप्रसं
गः ननुब्रह्मणःस्वयंप्रकाशत्वेनमानान्तरनैरपेक्ष्येणतद्विषयत्वाद्ध्यतांतद्रूपस्यैवप्रमाणज्ञानविषयत्वान्नदो
षइतिचेन्न आरोपितप्रपंचस्यब्रह्मस्वरूपत्वाभावेऽप्यबाध्यत्वात्तद्रूपत्वमितितस्यप्रमाणज्ञानविषयतयामिथ्यात्व
प्रसंगः अध्यस्तात्तद्रूपत्वेमिथ्यात्वेप्रपंचस्यतद्रूपत्वमितिब्रह्मणोऽपिमिथ्यात्वप्रसंगः अनेननिःप्रपंचत्वमद्वितीयत्वम
नावरणत्वंवेदान्तवेद्यमितिपक्षोपिदत्तोत्तरः किंचअद्वितीयत्वादेःस्वरूपानतिरिक्ततयास्वरूपप्रकाशस्यनित्यत्वेन

तदेक आहुरित्यादिना ॥ अन्यथा एकविज्ञाने न सर्वविज्ञानायोगात् ननु प्रपंचस्य सत्यतये ब्रह्मकार्यत्वे कारणस्य निर्विकारत्वं न संभ
वतीति चेन्न यस्यात्मा शरीरं य एष सर्वभूतान्तरात्मा अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा इत्यादिश्रुतिभिश्चिदचिद्विशिष्टतया प्रतिप
न्नस्यैव जगत्कारणतया विशेषणांशस्य विकारभाक्त्वेपि विशिष्यांशस्य निर्दोषत्वात् यथा वेदवित्वयुवत्वयोः परस्परासांकर्येण विशि
ष्टैकवस्तुनिष्ठत्वमविरुद्धम् तथा सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म निष्कलं निष्क्रियं शान्तं सत्यकामः सत्यसंकल्पः सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानी
13 ति बहु स्यां प्रजायेय तदात्मानं स्वयमकुरुत ब्रह्मदाशाः ब्रह्मदासा इत्यादिश्रुतिभिः प्रतिपादितानां निर्विकारत्वसत्यकामत्वादिगुणानां
परिणामित्वदुःखित्वादिदोषाणां च सद्द्वारकतया च व्यवस्थितानां ब्रह्मण्येकस्मिन्नेव चिदचिच्छरीरके समन्वितत्वमविरुद्धमेव श्रूयते
हि सद्विद्यायां च सेयं देवतैक्षत हन्ताहमिमास्तिस्रो देवता अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति चिदचिद्विशिष्टतया ना
मरूपविभागरहिततया स्वेतरनियाम्यकतया च सदेवेत्यादिवाक्यप्रतिपन्नादेवता प्रागपि स्वशरीरतया स्वात्मत्वेन व्यपदेशार्हत्वे
जः प्रभृत्यचेतनविकारान् स्वात्मकजीवद्वारा कार्यान्तरार्हत्वोपादानरूपानुप्रवेशविषयाणामापाद्य देवमनुष्यादिनामरूपवि
भागसक्तः स्वयमेव स्पष्टः बहु स्यां प्रजायेयेत्युपक्रमानुसारेण ब्रह्मैव सद्द्वारकतया नामरूपविभागयुक्तमिति विज्ञायते ननु जी
वेनात्मनात तत्त्वमसि त्वं चाहमस्मि भगवतो देवते अहं वै त्वमसि भगवो देवते क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि इत्यादिप्रमाणैः ब्रह्मण एव जीवभा
वोपदेशाद् ज्ञानानिबंधनो जीवपरभेदवाद् चेन्न अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत्तस्मिंश्चान्यो मायया सन्निरुद्धः समाने वृक्षे पुरुषो निम
ग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेना
मृतत्वमेति द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति अनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति । यासौ

प्रपोत्थस्य स्वरूपप्रकाशस्यैवाप्रपंचभव्यात् तस्य स्वरूपप्रकाशस्यैवेतरविरोधित्वावष्टंभाभावात् नहि शोकस्य प्रकाशे विरोधित्वेन
स भासमानत्वे एवान्याध्यासविरोधित्वं रूपेणाभासमानत्वे तु न तद्विरोधित्वमिति नियमो दृश्यते सप्रकाराणां तु प्रकारज्ञानस्ये
वान्याध्यासविरोधित्वं स्वरूपज्ञानस्य तदविरोधित्वमिति विभागः किंच सृष्ट्युत्तरकालतत्पूर्वकालयोरविशेषबलाति
रिक्तमिथ्यात्वसिद्धेश्च एकमेवाद्वितीयमिति कालविरोधिनिर्विशेषत्वश्रवणवैयर्थ्यप्रसंगः ननु त्वत्पक्षे च कालद्वये
पि चिदचिद्विशिष्टब्रह्मण एकत्वाविशेषादग्र एकमिति श्रवणवैयर्थ्यं प्रसज्यत इति चेन्न कार्यकारणयोरेकत्वस्य प्रा
वापदिष्टतया भोक्तृभोग्यनियंतृरूपेण प्रमाणसिद्धस्य जगतः प्रलयदशायां महदहंकारदेवमनुष्यतत्तदंतरात्म
त्वाद्यशेषभेदप्रहाणादेकत्वेनावस्थानं सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवेति प्रतिपाद्यतदवस्थस्यास्य ब्रह्मस्य जगदु
पादानत्वं सिद्धमिति बुद्धिस्थस्य निमित्तांतरस्याद्वितीयपदेन प्रतिषेधात् अनेन प्रलयेऽपि स्थूलसूक्ष्मचिदचिद्विशिष्टमचिंत्य
शक्तियुक्तं कार्यकारणरूपेणावस्थितमिति ज्ञातव्यमित्युक्तं भवति इदमग्रे सदेवमद्वितीयमिति श्रवणात् अतएवासत्का
र्यवादश्च निरस्यते तदेक आहुः असदेवेदमग्र आसीदिति कुतस्तु खलु सोम्यैवं स्यात्कथमसतः सज्जायेतेति प्रागसतः इदानीं
सत्त्वमयुक्तमित्यर्थः अनेनैव कार्यमिथ्यात्ववादः कारणनिर्विशेषवादो च प्रत्युक्तौ इदंशब्दवाच्यस्य चेतनाचेतनरूपपदार्थस्य कार
णदशायामसत्त्वस्यापि तद्विशिष्टत्वेन कथमसतः सज्जायेतेति तर्कोपन्यासायोगात् तस्मात्सत्यो मतः पिंडघटयोरिव जगद्ब्रह्मणोः
कार्यकारणयोरैक्यमतया कारणविज्ञाने न कार्यविज्ञानमुक्तमिति प्रतिपाद्य कार्यकारणयोरभिन्नद्रव्यत्वं वदतामेव दूषणमुच्यते ॥

शरीरं प्रेतः प्रविष्टः शास्ताजनानां सर्वात्मेत्यादिश्रुत्यंतरानुग्रह एव इतरथा त्वात्मशरीरभावोपदेशस्य वैयर्थ्यमेव ननु आत्मशरीरभावो
पदेशोऽपि स्वरूपैक्यमेव ज्ञापयति अशरीरः शरीरेषु स्थितिब्रह्मणः शरीरनिषेधश्रवणादिति चेन्न तर्हि यस्य पृथिवी शरीरं यस्याकाशः श
रीरमित्यादिना वियदादिप्रपंचस्यापि ब्रह्मशरीरोपदेशो न तस्यापि स्वरूपैक्यप्रसंगः तस्मादैतदात्म्यमिदमित्युपक्रमे चिदात्मकस्य ज
गतः परमात्मात्मकत्वं विहितमिति तस्योपसंहारः क्रियते तत्त्वमसीति स्मर्यते च अन्यश्च राजपुरुषस्तथान्यः पञ्चविंशकः तत्स्थत्वाद
नुपश्यंति ह्येक एवेति साधव इति तत्स्थत्वात्तस्मिन्नध्युष्टपरमात्मनि पंचविंशकस्य जीवात्मनः शरीरत्वेन स्थितत्वात्तस्मिन् जीवात्मनि
14 परमपुरुषस्यात्मत्वेन स्थितत्वाद्वा तयोरेकत्वेन दर्शनं युक्तमित्यर्थः नन्वहं वेत्त्वमसीति वचनस्य मच्छरीरकतया मदुद्दिश
दपर्यवसानं भूमित्वमित्येवंरूपार्थपरत्वेऽपि जीवस्य ब्रह्मणः शरीरत्वाभावात्कथं वा त्वं वाहमस्मीति वचनोपपत्तिरिति चेदुच्यते जी
वपरयोरेवं शरीरशरीरिभावेन परस्पराविनाभूततया यथावस्थितब्रह्मस्वरूपविषयौ बुद्धिशब्दौ तदविनाभूतजीवावगाहिनौ च
भवतः विशिष्यविषयकबुद्धिशब्दयोर्विषयावगाहित्वस्यापि संभवात् यथा वर्हिस्तृणाति आज्यं विलापयति व्रीहीनवहंतीत्यादौ वर्हि
राज्यानां जातिमात्रपरत्वेऽपि संस्कृतानामेव वर्हिरादीनामुपादेयतया प्रतीतिस्तथा देवतावाचिविशेष्यमात्रपरत्वेऽपि प्रधानक्षेत्रज्ञपति
र्गुणेशः क्षरात्मानावीशते देव एकः यः कारणानि निखिलानि तानि कालात्मयुक्तान्यधितिष्ठत्येकः संयुक्तमेतत्क्षरमक्षरं च व्यक्ताव्यक्तं भ
३४ रते विश्वमीश इत्यादिमानान्तरानुसारेण सप्रकारकदेवतोपस्थापकत्वमुपपन्नमिति पक्षान्तरे चाहं त्वमादिशब्दवैलक्षण्येन चिन्मात्रस्य
ब्रह्मणः साक्षादहं त्वमादिशब्दवाच्यत्वासंभवात् अहं त्वमादिशब्दार्थभूतान्तःकरणाद्युपलक्षितार्थपरत्वमिति वक्तव्यम् ततो वरं
तत्त्वमसीत्यादौ तेन च तच्छब्दस्य साक्षाद्ब्रह्मवाचित्वमिति त्वंशब्दमात्रस्य सद्द्वारकतया ब्रह्मवाचित्ववर्णनम् तथाहं वेत्त्वमसीत्यादावपि
ति न काचिदनुपपत्तिः अत एव व्याप्तेश्च समंजसमित्यत्र ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीतेत्यत्राक्षरोद्गीथयोः सामानाधिकरण्ये श्रू

द्वावजावीशानीशौ नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानां एको बहूनां यो विदधाति कामान् स एतस्माज्जीवघनात्परात्परं पुरिशयं पुरुषमीक्षते अ
त्मा स रतः परः योवैवालाक एतेषां पुरुषाणां कर्त्ता यस्य चैतत्कर्म्म स वै वेदितव्यः तं षड्विंशकमित्याहुः सप्तविंशमथापरे गुहां प्रविष्टावा
त्मानौ हि तद्दर्शनात् तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि जीवगुणात्मकं जीवमात्मगुणं विद्यादात्मानं परमात्मनः एवमप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानश्च
तेनयः बुद्धश्चोक्तः समासेन यथाश्रुतिनिदर्शनात् यदा तु मन्यतेन्योहमन्य एष इति द्विजः तदा स केवलीभूतः षड्विंशमनुपश्यति तेनैते
नाभिविंदंति पंचविंशकमच्युतम् जन्ममृत्युभयाद्भीता योगाः सांख्याश्च काश्यप षड्विंशमनुपश्यंति शुचयस्तत्परायणाः क्षरः स
र्वाणि भूतानि कूटस्थोक्षर उच्यते उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः यो लोकत्रयमाविश्य विभर्त्यव्यय ईश्वरः प्रधानपुरुषव्यक्तकाला
नां परमं हि यत् पश्यंति सूरयो नित्यं तद्विष्णोः परमं पदमित्यादिप्रमाणैर्जीवपरमात्मभेदस्य स्वाभाविकत्वोपदेशाद्भेदज्ञानस्य सा
क्षान्मोक्षसाधनत्वोपदेशाद्ब्रह्मण इव जीवानां च नित्यत्वोपदेशाद् ज्ञत्वसर्वज्ञत्वयोर्निरवद्यत्वे ब्रह्मणो युगपत्समन्वयासंभवाच्चातः
प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा स त आत्मान्तर्याम्यमृतः तदात्मतयात्मसमन्वये चाभेदे संस्थिता इत्यादिप्रमाणानुसारेण तत्त्वमसीत्या
दि सामानाधिकरण्योपदेशानां तु जीवब्रह्मणोः शरीरात्मभावेन ब्रह्मणोऽहमहं ब्रह्मास्मीत्यभिन्नत्वव्यवहारवदुपपत्तेः अन्यथानेन
जीवेनेति पृथगुपदेशासंभवाद्ब्रह्मण एव जीवान्तर्यामितया वर्त्तमानत्वेन ब्रह्मशरीरभूतजीववाचिशब्दोऽपि तदंतर्यामिपर्यवसा
यीति त्वमपि तु तत्त्वमसीत्युपदिश्यते ऐतदात्म्यमिदं सर्वं सदात्मेत्युपक्रमानुसारात् अस्मिन्प्रकरणे हि चेतनाचेतनरूपस्य कृत्स्नस्य
जगतः परमात्मात्मकत्वमुपदिश्यते तत्र यथा वियदादिप्रपंचस्य ब्रह्मात्मकत्वे तथा जीवस्यापीति न स्वरूपैक्यप्रसंगः वियदादिप्रपंच
स्यापि ब्रह्मणः स्वरूपैक्यांगीकारे यथा निष्कलं निष्क्रियं शांतं निरवद्यं निरंजनमित्यादिश्रुतिविरोधः तथा जीवस्यापि ब्रह्मणः स्वरूपैक्यां
गीकारे ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशनीशौ सत्यकामः सत्यसंकल्प इत्यादिश्रुतिविरोधः आत्मशरीरभावेन सामानाधिकरण्यवर्णने तु यस्यात्मा

मायादिरूपैकैकं तदधीनप्रकाशोत्तिरेवाभिव्यक्तिरित्यर्थः। द्वितीयदृष्टान्ते न किंच केयं ब्रह्मणो मायाद्यभिव्यक्तिः किं जालरंध्रनिर्गतद्युमणि
किरणस्य करतले नैव विशदप्रकाशः अथ वा तानकरणेनैवार्थविच्छेदः उत तान्निष्ठस्य दर्पणो मुखस्येव तन्निष्ठतया भानम् यद्वा त
दनपेक्षसत्ताकस्य जलचंद्रस्येव तदपेक्षसत्ताकत्वप्रतीतिः आहोस्वित् दृष्टनगरस्य गंधर्वनगरवत्तथैव तद्वत्तयावभासः नाद्यः प्रका
शैकरसस्य ब्रह्मणो वैशद्यावैशद्यरूपविकारासंभवात् न च प्रकाशस्य स्वतो वैशद्यारोपः स्वतो विशदप्रकाशत्वेन स्वरूपस्य मायाद्यारोपि
तत्वासंभवात् न चेतरस्यैव प्रकाशोत्पादने तानेतानस्यैव प्रकाशत्वेन तस्योत्पाद्यत्वासंभवात् मायाद्युपाधेः प्रकाशतिरोधानहेतोः प्र
काशहेतुत्वासंभवात् आधिकप्रकाशहेतुत्वेनिवीणापेक्षयापि सारस्येवोपादेयत्वप्रसंगाच्च न द्वितीयः मायादिसाक्षित्वातिरेकेण स्वरूप
स्वविषयावच्छेदरूपधर्म्मानंगीकारात् न च साक्षित्वमेवाभिव्यक्तिः साक्षी चेताः केवलो निर्गुणश्चेति साक्षित्वादेः स्वरूपत्वे तत्वाव
लीनोपाधिकत्वासंभवात् न च प्रकाशमात्रस्य साक्षित्वसंभवः न च स्वानुभवरूपस्य ब्रह्मणः परानुभवरूपसाक्षित्वमौपाधिकमे
वेति मिथ्याभूतमायादेः स्वानुभवलक्षणस्य ब्रह्मणश्चावच्छेदहेतुत्वासंभवात् स्वासिद्धौ स स्वानुभवः स्वानुभवे सति स्वसिद्धिरित्यन्यो
न्याश्रयात् अनुभवमात्रे ब्रह्मणि मायादेरकिंचित्करत्वेनाभिव्यंजकत्वासंभवाच्च न तृतीयः ब्रह्मणो विभुत्वेन सर्वपदार्थनिष्ठत्वात् तन्नि
ष्ठत्वासंभवात् मायाद्यधिष्ठानत्वेन भासमानस्याधिष्ठेयतया भानासंभवाच्च न चतुर्थः अधिष्ठानस्याधिष्ठेयाधीनसत्ताकतया
प्रतीत्यसंभवात् दृष्टान्ते च चंद्रप्रतिबिंबस्य बिंबभिन्नत्वे जलाद्यधीनसत्ताकत्वात् तदधीनसत्ताकत्वं नास्त्येव चंद्राभिमुख्यादिकं तु स
हकारीति न प्रतिबिंबसत्ताकारणे बिंबाभिन्नत्वे प्रतिबिंबस्य जलाद्यधीनसत्ताकत्वाभावात् दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैरूप्यं च न पंचमः ॥
रजतवहितस्य शुक्त्यादेस्तद्वत्तावभासस्यैव तिरोधानं पर्यायस्योपाधिसत्तावभासस्याभिव्यक्तित्वासंभवात् तत्रेदंभावस्यातिरोधानाभावेप्यतद्वत्ताव
भासेन नाभिव्यक्तिरस्ति न चेदंभाव एव वस्तुतत्त्वयाभिव्यज्यत इति इदंभावस्याधिष्ठानस्यानिदंत्वे नाभिव्यक्त्यसंभवात् इदं रजतमित्यत्रानु

ञमातोऽध्यासापवादैकत्वपक्षात् व्युत्पत्त्यसंभवस्तु विशेषपक्षएवस्वीकृतः नन्वेकएवहि भूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधा
चैवदृश्यतेजलचंद्रवत् आकाशमेकंहियथाघटादिषुपृथग्भवेत् तथात्मैकोप्यनेकस्थोजलाधारेष्विवांशुमान्
इत्यादिशास्त्रानुसारेणतटाककूल्यादिजलाभिव्यक्तानांचन्द्रप्रतिबिंबानामिवमायाहंकारतद्विकाराभिव्यक्तवृत्तिच्छायानां
ईश्वरजीवरूपाणामौपाधिकभेदस्यवक्तव्यत्वेनतन्निबंधनोयं वाज्ञाज्ञौद्वावजावीशानीशौजानात्येवायंपुरुषइत्यादिभेदव्य
पदेशः इति तत्त्वमसीत्याद्युक्तो भेदस्तुस्वाभाविकः तस्याभाविकाभेदप्रतिपादकतत्त्वमस्यादेस्तदविरोधायविशिष्टाभेदपरत्व
स्यैवयुक्तमितिचेन्न परिच्छिन्नव्योमादिविलक्षणस्यछायासंपत्त्यसंभवात् अलोहितमच्छायमितिब्रह्मणःछाया
प्रतिषेधश्रवणात् काल्पनिकच्छायांगीकारेजीवेश्वरयोरपिमिथ्यात्वप्रसंगात् तदभ्युपगमेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्यः यए
तद्विदुरमृतास्तेभवंतीत्यादिश्रवणादिविधीनामानर्थक्यप्रसंगात् तस्याप्यभ्युपगमेब्रह्मणोमानान्तराविषयत्वात्
स्वानुभवस्यापिमिथ्याभूतजीवानतिरिक्तावभासकत्वाच्च यावत्प्रमाणप्रमेयमिथ्यात्ववादिनः कथायामधिकारानुपप
त्तेः जलचंद्रदृष्टांतोपदेशानांब्रह्मणःशरीरभूतचिदचिद्गतदोषासंस्पर्शित्वमात्रप्रतिपादनपरत्वेनाप्युपपत्तेः वाक्यां
तरोपदिष्टजीवेश्वरस्वरूपस्वभावयाथात्म्यबोधकबाधकाभावात् अन्यथाआकाशमेकंहियथाघटादिषुपृथग्भवेदिति दृष्टांतांतरोपा
दानवैयर्थ्यप्रसंगात् तस्माद्दृष्टांतोजलादिष्वनवस्थितस्यचंद्रस्येवपरमात्मनोऽनवस्थितत्वाभावात् एवंदृष्टांतेनापरिताबाच्चिदचिदात्मके
षुशरीरेषुघटादिष्वाकाशस्येववर्तमानस्यापितत्तदर्थगतविकाररहितत्वंपरमात्मनःप्रतिपाद्यते आकाशमेकंहियथाइत्यादिना

इत्यादिश्रुतीनामारोपितभेदपरत्वे अथ योऽन्यां देवतामुपास्ते अन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न स वेद आत्मेत्येवोपासीतेत्यादिश्रुतीना
मपि मनो ब्रह्मेत्युपासीतेत्यादिवद्विधिश्रुतिसामान्याद् तत्त्वार्थपरत्वप्रसंगः ननु गुहां प्रविष्टौ परमे परार्द्धे छायातपौ ब्रह्म
विदो वदंतीति श्रुत्या जीवस्य ब्रह्मप्रतिबिंबत्वं प्रतिपाद्यत इति चेन्न एकदेहावस्थितत्वेपि जीवात्मपरमात्मनोरभास्वरभास्वरयो
श्छायातपयोरिवाप्रकाशत्वस्य प्रकाशत्वरूपस्वभावव्यवस्थामात्रप्रतिपादनपरत्वाद्वाक्यस्य द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया स
मानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीतीति श्रुत्यंतरैकार्थ्यात् अत्रापि ब्रह्मण आतप
16 त्वाभावादातपवद्भास्वरत्वमेवातपशब्दार्थ इति जीवस्य छायात्वाभावेपि छायावद्दृश्यायामभास्वरत्वमेव छायाशब्दार्थो
भवितुमर्हति अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमलोहितमच्छायमिति छायाप्रतिषेधश्रवणाच्च नात्र छायाशब्दो ब्रह्मप्रतिबिंबपरः तस्मा
त्क्षरप्रधानममृताक्षरं हरः क्षरात्मानावीशते देव एकः अक्षरात्परतः परः यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः अतोऽस्मि लोके
वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः इत्यादिश्रुतिस्मृत्यनुसारेण चिदचिदीश्वरभेद एव सर्ववेदांतानां तात्पर्यमिति सिद्धम् अथ यन्निष्कर्षः
ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशानीशौ पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेनामृतत्वमेतीत्यादिश्रुतयः गुणगुणिनोरिव जीवेश्वर
योः स्वरूपभेद इति प्रतिपादयंति अयमात्मा ब्रह्म तत्त्वमसीत्यादिश्रुतयो गुणस्य गुणिना विनाभाववज्जीवस्य ब्रह्मणाविनाभावमि
ति प्रतिपादयंति सर्वं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेद नेह नानास्ति किंचन इत्यादिभेदनिषेधश्रुतयो गुणभूतवस्तुनो गुणिनि
ष्ठत्वेन स्वनिष्ठत्वाभाववज्जीवस्य ब्रह्मनिष्ठत्वेन स्वनिष्ठत्वाभाव इति प्रतिपादयंति उक्तं च भाष्यकारैः एवं जीवपरयोर्विशेष
णविशेष्यत्वकृतस्वभाववैलक्षण्यमाश्रित्य भेदनिर्देशाः प्रवर्त्तंते अभेदनिर्देशास्तु पृथक्सिद्ध्यनर्हविशेषणानां विशेष्यपर्यं
तत्वमाश्रित्य मुख्यत्वेनोपपद्यंते इति अतएव मोक्षदशायां च भेदाभेदौ श्रूयते यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् सोऽश्नुते सर्वा

भवेदिदं पदार्थस्येदंत्वेनैवानुभवः रजतादेरिदंभावच्छन्नत्वावभासएवेदं भवात् इदंमात्राभिव्यक्तिरिति अनिदंत्वेनस्तुच्छस
वभासस्यारोप्यमाणाभिव्यक्तित्वेनाधिष्ठानाभिव्यक्तित्वासंभवात् दार्ष्टांतिके च प्रकाशरूपस्याधिष्ठानस्यैव मायाहंकारादि
विवर्त्तेऽहंत्वंगीकारावश्यंभावेनोपाधिनास्वरूपस्यातिरोधानमेवेतिनाभिव्यक्तिसंभवः प्रकाशस्याधिष्ठानत्वेन ततिरोधानेत
त्प्रकाशाधीनारोपमायाद्यभिव्यक्तिरप्युत्पतरां न संभवति अधिष्ठानप्रकाशस्य नित्यत्वेमायादेः प्रकाशमात्रब्रह्मविवर्त्तत्वेनसंभ
वति किंच मायादिसाक्षीभूतस्य तदवभासरूपस्य तच्छन्नावभासत्वासंभवः न चैतदुपरक्तावभासएव तद्वृत्त्यवभासः सर्वाभि
व्यक्तिरिति प्रकाशरूपस्याप्रकाशरूपमायाद्युपरागलक्षणाभिव्यक्त्यसंभवात् नहि जपारूणोपरागेण स्फटिकाभिव्यक्तिः नच
रूपोपरागेणाज्ञानाभिव्यक्तिः तच्छ्राज्ञानेनैव रूपाभिव्यक्तिदर्शनात् नहि स्वतएव प्रकाशमानस्य निर्विशेषस्य पराधीनाभिव्यक्ति
रूपपद्यते तदंगीकारे च विषयवदज्ञानस्यापि दृश्यत्वप्रसंगः अन्यभासकत्वातिरेकेण दृश्यत्वानंगीकारात् नच दृग्भास्यत्वमेव
दृश्यत्वमिति नियमः प्रकाश्यत्वातिरेकेण दृश्यत्वासंभवात् प्रकाश्यत्वमेवाभिव्यंग्यत्वमिति दुर्निवारो दोषः नचोपाधि
तः प्रकाशांतरकल्पना ब्रह्मण एव यावदुपाधि प्रकाशात्मकत्वेन प्रकाशांतरानभ्युपगमात् किंरूपा मायाद्यभिव्यक्तिः किं ब्रह्म
मूला अथोपाध्यंतरमूला उत स्वतःसिद्धा नाद्यः ब्रह्मणो नित्यत्वेनाभिव्यक्तेरपि नित्यत्वप्रसंगात् न द्वितीयः अप्रसिद्धत्वादनव
स्थाप्रसंगाच्च न तृतीयः ब्रह्मवदनारोपितत्वप्रसंगात् तस्माद्ब्रह्मणो न मायाद्यभिव्यक्त्युपपत्तिः अथाहुः ध्वशांतांगारइवादित्यम
हंकारोजडात्मकः स्वयंज्योतिषमात्मानं व्यनक्तीति न युक्तिमत् अतस्तैर्यत्वमन्योन्यं न च स्यात्प्रातिकूल्यतः व्यंग्यत्वेनानुभूति
त्वमात्मनि स्याद्यथा घटे इति किंच ईश्वरजीवयोर्मायाविद्याभिव्यक्तेर्योर्ब्रह्मणः स्वरूपैकत्वे ब्रह्मत्वेवोपाधिकृतावच्छिन्नमिति मायाविद्या
विभागकल्पनमनर्थकमेव भेदे च काल्पनिकेयमागुर्मेशापालितः अकाल्पनिके चापसिद्धान्तापत्तिः किंच सात्त्विकत्वजातीयानीशो

त्मानैकाकारतया परमात्मनैकप्रकारत्वात्संस्थानान्प्रदेवादिरूपस्तदन्वयोऽस्य कर्मरूपाज्ञानमूलो न स्वरूपकृतः स तु देवादिभेदः पुरुषस्य
ध्यानेन मूलभूताज्ञानरूपे कर्मणि विनष्टे ह्लत्वभावान्निवर्तते इत्यभेदो भवतीति तथा च स्मर्यते एकत्वे सति भेदस्तु वाह्यकर्मप्रवृ-
त्तिजः देवादिभेदे प्रध्वस्ते नास्त्यावरणो हि सः विद्यानं प्रापकं प्राप्यं परे ब्रह्मणि पार्थिव आपणीयस्तथैवात्मा प्रक्षीणाशेषभाव-
नः इति इयमेव ब्रह्मसमानधर्मतापत्तिः सायुज्यलक्षणमुक्तिरिति श्रूयते अपशुर्नमे तुं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छतीति न तु स्व-
रूपैक्यं सायुज्यशब्दार्थः यद्वा नामेव महिमानं गत्वा आदित्यस्य सायुज्यं गच्छति पितॄणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं गच्छ-
17 ति अग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छतीत्यादिवाक्येषु सायुज्यशब्दस्य साधर्म्यवाचित्वदर्शनात् न च तत्रापि सायुज्यशब्द ऐक्यपरः
मुक्तिपर्यन्तं जीवानामन्योन्यभेदस्य परात्मनश्चाङ्गीकारात् अत्रान्तरं ब्रह्मविदो विदित्वा लीना ब्रह्मणि तत्परा योनिमुक्ताः
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषामित्यादिषु श्रुतिषु जीवपरभेदज्ञानस्यैव मोक्षसाधनत्वप्रतिपादना-
त् यथाक्रतुरस्मिंल्लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवतीत्युपायफलयोरेकाकारत्वश्रवणाच्च न मोक्षे जीवपरयोरैक्यसंभवः
अतीन्द्रिया अनाहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ये च मुक्ता भवन्तीह नरा भरतसत्तम न तत्राभ्यधिकः कश्चित्सर्वे ते समतेजसः ते-
षां लक्षणमेतच्छ्वेतद्वीपनिवासिनामिति मोक्षधर्मवचनेन सौगन्ध्यादिगुणविशिष्टानां मुक्तानां लक्षणं तदेव श्वेतद्वीपनि-
वासिनामिति प्रतिपादनाच्च मुक्तानामपि भगवदनुवर्तनादिभेदः स्वरूपकृत इति निश्चीयते तथा च सूत्रे मुक्तोपसृप्यव्य-
पदेशाच्च भोगमात्रसाम्यलिङ्गाच्च स्मर्यते च मुक्तानां परमा गतिरिति बहवः पुरुषा लोके सांख्ययोगविचारिणः नैतदिच्छन्ति पुरुष- ति३
मेकं कुरुकुलोद्वह इति मोक्षधर्मवचनेन तु सांख्यादिसिद्धान्तेषु बहुपुरुषकथनं त्वप्रतिपाद्यत इति परापरविभागाभावः परपक्षत्वेनो-
पन्यस्यते बहवः पुरुषा ब्रह्मन्नुताहो एक एव तु को ह्यत्र पुरुषश्रेष्ठः को वा योनिरिहोच्यते इत्युपक्रमानुसारात् किं बहवः पुरुषा जगत्का-

न्कामान्सह ब्रह्मणा विपश्चिता ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवतीत्यादिना ब्रह्मैव भवति ब्रह्मात्मकमेवस्वात्मानमनुभवति साक्षात्करोतीत्यर्थः
अथवा यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिं तदा विद्वान्पुण्यपापे विधूय निरंजनः परमं साम्यमुपैतीति श्रुत्यंतरा
नुसारादिवार्थो यमेवकारः ब्रह्मैव भवति ब्रह्मसमो भवतीत्यर्थः यद्वा ब्रह्मैव भवति बृहत्त्वं बृंहणत्व विशिष्टो भवतीत्यर्थः बृहत्वाद्बृं
हणत्वाच्च तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते इति हि ब्रह्मशब्दनिर्वचनं तच्चनैसर्गिकं बृहत्त्वबृंहणत्वे परमात्मन एवेति स एव प्राधान्येन ब्रह्म
शब्दार्थः नारायणः परंब्रह्म आत्मा नारायणः परः इत्यादिश्रुतिषु परब्रह्मादेन केचिद्विशेषितत्वदर्शनात् जीवस्य तु परमात्मसाक्षा
त्काराविर्भूतेन बृहत्त्वबृंहणत्वे स्यातामिति तस्यापि मुक्तिदशायां ब्रह्मपृष्ठधर्मत्वमस्त्येव श्रूयते ब्रह्मणो हि महिमानमाप्नोतीति
चानंत्याय कल्प्यते सर्वं ह पश्यः पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वशः परंज्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते स स्वराड्भवति तस्य स
र्वेषु लोकेषु कामचारो भवति संकल्पादेवास्य पितरः समुत्तिष्ठंतीत्यादिनाभिर्धृतानि रवशेषाविर्भूतत्वेऽप्यस्य ब्रह्मण इव महत्त्व सर्वव्याप
कत्व सत्यसंकल्पत्व स्वराट्त्वादिगुणाविर्भावः अन्यथा साम्यापत्त्यसंभवात् न च परमसाम्यापत्तिश्रवणाद्देवजीवपरयोः स्वरू
पैक्यप्रसंगः वस्तुतस्तदभावे साम्यापत्तेरेवासंभवात् न च भेदे कथं सर्वात्मसाम्यापत्तिर्न संभवतीति वाच्यम् तुल्यपरिमाणयोरुभयो
स्तुलारोपित स्फटिक मौक्तिकयोस्सत्यपि भेदे साम्यापत्ति व्यवहारदर्शनात् प्रकृते चानन्यनिष्ठत्वान्यनिष्ठत्वरूपधर्मावच्छिन्नयो
र्जीवपरात्मनोरवच्छिन्नत्वानानंदात्मकत्वेन परमसाम्यापत्तावपि स्वभावस्वभावतोऽपि वा विनाशततया स्वरूपप्रयुक्तभेदस्याभावात्तद्
प्राप्यामप्युपवादासंभवः तथाहि तस्मिन्नेव तद्भावभावभावमापन्नस्तत्तदा सोऽपि परमात्मनो भवत्यभेदी भेदश्चतस्याज्ञानकृतो
भवेदिति व्याख्यातं च यैस्स्मृतिर्भाष्यकारैः तद्भावः ब्रह्मणो भावः स्वभावः ननु स्वरूपैक्यं तद्भावभावमापन्न इति द्वितीयभावशब्देनान्वया
सर्वोक्तार्थविरोधाच्च यद्ब्रह्मणः सर्वांतरोऽपि भावनत्वं तदा पर्यंतम् तद्भावभावापत्तिः यदैवमापन्नस्तदा स परमात्मना अभेदी भवति

रत्रापि योगमेपरमंतात मोक्षस्य वद भारतेति पप्रच्छ मोक्षस्य योगे पृष्टे, शृणुष्विध्यमहाप्राज्ञ गुह्यमिदं परं पुरुषं शाश्वतं विष्णुं यं तं वे
दविदो विदुः सर्गप्रलयकर्त्तारमव्यक्तं ब्रह्म शाश्वतं यत्तदक्षरमव्ययम् तेब्रह्मशाश्वतं वदन्ति पुरुषव्याघ्र केशवं पुरुषर्षभं अत्र
कालेष्वपास्ततस्तत्प्रसादस्य कल्मषाः सर्वलोकाद्विमुच्यंते विद्यासंसक्तमानसाः ब्रह्मभूता विरजसस्ततो यान्ति परां गतिं ॥
भगवंतमजं विष्णुमनाद्यव्यक्तसंस्थितं भावेन यांति तत्प्राये ज्ञानतस्मान्निराशिषः ज्ञात्वा तमेव हरिं चैव ते निवर्त्तंत्यतिव्ययादिति
भगवदुपासनमेव मोक्षोपायो भगवत्प्राप्तिरेव नित्यनिरतिशयानंदरूपो मोक्ष इति चोत्तरमुक्तम् तथान्यत्रापि मोक्षधर्मे य
18 हीनाः कलुषा लोके पुण्यपापविवर्जिताः तेषां वै क्षेममध्वानं गच्छतो द्विजसत्तम सर्वलोकतमोहंता आदित्यो द्वारमुच्यते आदित्यद
ग्धसर्वांगानाशक्याः केनचित्क्वचित् परमाणुभूता गत्वात्र तं देवं प्रविशंत्युत तस्मादपि विनिर्मुक्ता अनिरुद्धतमास्थिताः ॥ मनो
भूतास्ततो गत्वा प्रद्युम्नं प्रविशंत्युत प्रद्युम्नाच्चापि निर्मुक्ता जीवं संकर्षणं ततः विशंति विप्रप्रवराः सांख्या भागवतैः सह तत
स्त्रैगुण्यहीनास्ते परमात्मानमंजसा समाहितमनस्काश्च नियताः संयतेंद्रियाः एकांतभावोपगता वासुदेवं विशंति ते इति भगव
त्प्राप्तिरेव मोक्ष इति निर्द्धारितं अन्यत्रापि मोक्षधर्मे परापरतत्वं हि प्ररूपार्थाय निर्द्धारितम् प्राहुरादित्यवर्णं तं पुरुषं तमसः परं बृहत्
सर्वगं देवमीशानं वरदं प्रभुम् नित्यारम्भप्रसादात्प्रादुरभवत्स भूप पद्मनिभेक्षणात् ततो ब्रह्मा समभवत्स तस्यैव प्रसादजः क्रोधा
विष्टस्य संजज्ञे रुद्रः संहारकारकः एतौ तौ विबुधश्रेष्ठौ प्रसादक्रोधजौ स्मृतौ तदादर्शितपंथानौ सृष्टिसंहारकारकौ निमित्तमात्रं ता
वत्र सर्वप्राणिप्रवर्त्तकौ सब्रह्मकाः सरुद्राश्च सेंद्रा देवा महर्षिभिः अर्चयंति सुरश्रेष्ठं देवं नारायणं हरिं यद्ब्रह्मलोकमृषयश्चैव स्वयंप
गुपतिष्ठयत् हव्यं कव्यं च सततं विधियुक्तं प्रयुंजते कृत्स्नं तु तस्य देवस्य चरणावुपतिष्ठति भविष्यतां वर्त्ततां च भूतानां चैव भारत ॥

रणं आहोस्विदेकः यदास्यादेकः पुरुषः कारणं स च श्रेष्ठः पुरुषः को वा ब्रह्मादयो ह्यविशिष्टो वा कारणतया प्रतीयत इति प्रश्नार्थः ॥
तस्योत्तरमुच्यते बहूनां पुरुषाणां च यथैका योनिरुच्यते तथा तं पुरुषं विश्वमाख्यास्यामि गुणाधिकमित्यनंतरवचनेन गु
णाधिकत्वात् बहूनां पुरुषाणां मध्ये यः सर्वजगत्कारणत्वेन प्रसिद्धस्तमहं व्याख्यास्यामीत्यर्थः अनेन सर्वेषां पुरुषाणां जगत्का
रणत्वं किं तर्हि यस्तु ज्ञानशक्त्यादिगुणैः सर्वाधिकत्वेन श्रुतिप्रसिद्धः स एक एव जगत्कारणत्वेनांगीक्रियत इत्युक्तं अतएव चोत
रत्रापि ब्रह्मरुद्रसंवादे बहवः पुरुषाः पुत्र ये त्वया समुदाहृताः एवमेतदतिक्रांतं द्रष्टव्यं नैवमित्यपि इति पुरुषानेकत्वमेव सिद्धां
तत्वेनोच्यते यत्त्वया बहवः पुरुषा इत्युक्तमेतदेवं प्रमाणिकमेवेत्यर्थः अतिक्रांतं अस्मदादिदृष्टपुरुषविलक्षणं महापुरुषसंज्ञं च
वस्तु ज्ञातव्यं तस्य स्वरूपं सत्त्वादिगुणविशिष्टत्वाभावान्न पुरुषान्तरसमानत्वेन ज्ञातव्यं किंतु सर्वकारणत्वेन ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥
अतएवोत्तरत्रापि शृणु पुत्र यथा ह्येष पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः न शक्यते त्वया द्रष्टुं मयान्यैर्वापि सत्तम ममांतरात्मा तव च ये चान्ये
देहसंज्ञिताः सर्वेषां साक्षिभूतोऽसौ न ग्राह्यः केनचित्क्वचित् महापुरुषशब्दं सः बिभर्त्येकः सनातनः अहं ब्रह्माद्य ईशाः प्रजा
नां तस्माज्जातस्त्वं च मत्तः प्रसूतः मत्तो जगज्जंगमस्थावरं च सर्वे वेदाः सरहस्या हि पुत्र तत्र यः परमात्मा तु स एकः समुदाहृतः के
र्मात्मा त्वपरो योऽसौ मोक्षबंधैः स युज्यते सप्तदशकेनापि राशिना युज्यते च सः इति जीवपरभेद एव ज्ञातव्यत्वेनोपदिश्यते
तथा मोक्षधर्मे एवं साक्षात्प्रकृतिर्भगवत्याश्रितैवेति निश्चितं महद्भिः परमं भूतं मुक्ताः पश्यंति योगिनः अबुधास्तं न पश्यंति
ह्यात्मस्थं गुणबुद्धयः कालात्मा भगवान्विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत् नादिर्मध्यस्तथैवांतस्तस्य देवस्य विद्यते अनादित्वाद
मध्यत्वाच्चानंतत्वाच्च सोऽव्ययः अतीतः सर्वदुःखानि दुःखं सांतं स उच्यते तद्ब्रह्म परमं ज्ञानं तद्धाम परमं स्मृतमिति तथोत्त

स्यायगीतंसंकर्षणेनयत् इतिभीष्मवचनं तदपिचतुर्णामपिवर्णानांपंचरात्रोक्तधर्मानुष्ठानाधिकारमात्रप्रापकम् ननुपंचरात्रा
ध्यायनप्रापकम् श्रीवाराहवचनेन्त्यजैर्वर्णिकानांपंचरात्राध्ययननिषेधपरमिति नविरोधः अस्यचभगवच्छास्त्रस्यसर्वपुराण
मूलत्वेनभारतादाविवपुराणान्तर्भावोमोक्षधर्मएवोक्तःइतिनविविच्यस्थापनानंतर्भावशंका तथोक्तंरचापिमोक्षधर्मएव सांख्यं
योगःपंचरात्रंवेदाःपाशुपतंतथा ज्ञानान्येतानिराजर्षेविद्धिनानामतानिवै पंचरात्रस्यकृत्स्नस्यवक्तातुभगवान्स्वयम् सर्वेषु
चनृपश्रेष्ठज्ञानेष्वेतेषुदृश्यते यथागमंयथान्यायंनिष्ठानारायणःप्रभुः नचैनमभिजानंतितमोभूताविशांपते तमेवशास्त्र
19 कर्त्तारःप्रवदंतिमनीषिणः निष्ठांनारायणमृषिनान्योस्तीतिवचोमम निःसंशयेषुसर्वेषुनित्यंवसतिवैहरिः ससंशयान्हेतुब
लान्नाध्यावसतिमाधवः पंचरात्रविदोयेतुयथाक्रमपरानृप एकांतभावोपगतास्तेहरिंप्रविशंति सांख्यंचयोगंचसनातनेद्वे
वेदाश्चसर्वेनिखिलाश्चराजन् सर्वैःसमस्तैर्ऋषिभिर्निरुक्तोनारायणोविश्वमिदंपुराणः तत्त्वंजिज्ञासमानानांहेतुभिःसर्वतो
मुखैः तत्त्वमेकोमहामहायोगीऋषिर्नारायणःप्रभुः जायमानंहिपुरुषंयंपश्येन्मधुसूदनः सात्त्विकःसतुविज्ञेयोभवेन्मोक्षेचनि
श्चितः पश्यत्येनंजायमानंब्रह्मारुद्रोथवापुनः रजसातमसाचैवमानसंसमभिप्लुतं कामंदेवाश्चमुनयःसत्वस्थानृपस
त्तम हीनाःसत्वेनसूक्ष्मेणततोवैकारिकाःस्मृताः नारायणोनदृष्टश्चैवमातिबुद्धोभवेत्सुमान् एषएकांतिनांधर्मोनारायणःपरात्मकः
महोपनिषदरवेदान्येविप्राःसम्यगास्थिताः पठंतिविधिमास्थायेचापियातिधर्मिणः तेभ्योविशिष्टांजानामिगतिमेकांतिनांनृणां
एकांतिनस्तुपुरुषागच्छंतिपरमंपदम् नूनमेकांतिधर्मोयंश्रेष्ठोनारायणप्रियइत्यादिना तस्माद्भगवतावासुदेवेनानिर्धूतनिखिलदोषेणपर
मसाम्यापत्तिरेवसायुज्यलक्षणामुक्तिरितिनमोक्षदशायांजीवपरयोःस्वरूपैक्यावकाशइतिसिद्धम् अतएवपश्यंतोनज्ञेरितारंचमत्वा

सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यः पूज्यश्च नित्यशः इति चतुर्विधा मम जना भक्ता एव हि ते स्मृताः तेषामेकान्तिनः श्रेष्ठास्ते वै चानन्यदेवताः अ
हमेव गतिस्तेषां निराशीः कर्मकारिणां ये तु शिष्टास्त्रयो भक्ताः फलकामा हि ते मताः सर्वे च्यवनधर्माणः प्रतिबुद्धस्तु मोक्षभाक् ब्रह्माणं शि
तिकण्ठं च याश्चान्या देवताः स्मृताः प्रतिबुद्धा न सेवन्ते मामेवैष्यति यत्परं भक्तं प्रति विशेषस्त एव पार्थानुकीर्त्तितः इति मुमुक्षोस्तु परमात्म
तिरिक्तभजनं श्रुतिस्मृतिविरुद्धमेव श्रूयते हि यो वै स्वां देवतामति यजति प्रस्वायै देवतायै च्यवते न परां प्राप्नोति पापीयान्भव
ति तमेवैकं जानथात्मानमन्या वाचो विमुञ्चथ अमृतस्यैष सेतुरिति स्मरति च मनुः ईश्वरो भगवान् विष्णुः परमात्मा सनातनः
शास्ता चराचरस्यैको यतीनां परमा गतिः ध्यायतेऽन्यं यतेयोऽन्यं विष्णुलिंगसमास्थिताः कल्पकोटिशतेनापि न गतिस्तस्य विद्य
ते इति मार्कण्डेयपुराणे च यमेकं बहुधात्मानं प्राहुर्भूतिमयोक्षतं नान्यभक्ताः क्रियावन्तो यजन्ते सर्वकामदमिति भगवद्गीतासु च म
य्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते इति आनु
शासनिके च तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययम् ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्व
रम् एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मत इति तथोत्तरत्रापि मोक्षधर्मे एव पंचरात्रोपबृंहितवेदश्रवणेन तु नारायणस्योक्तः नारायणमुखो
द्गीतं नारदोऽश्रावयत्स्वनः ब्रह्मणः सदने तात यथा दृष्टं यथा श्रुतं ये त्वन्ये ब्रह्मसदने सिद्धसंघाः समागताः तेभ्यस्तच्छ्रावयामास पुराणं वे
दसम्मितं अस्मात्प्रवक्ष्यते धर्मान्मनुः स्वायम्भुवः स्वयं मुरेर्गौमुनिभिर्गीतं पुराणं येभिरिदं श्रुतं ते सर्वे ते परमात्मानं पूजयन्ते स्म सन्ततम् इति
श्रीवाराहपुराणे च ब्राह्मणक्षत्रियविशां पञ्चरात्रं विधीयते शूद्रादीनां तु तच्छ्रोत्रपदवीं नोपयास्यतीति वेदवत्पंचरात्रमपि त्रैवर्णि
कमात्रनियतमिष्यते यत्तु ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च कृतलक्षणैः अर्चनीयश्च सेव्यश्च नित्ययुक्तैः स्वकर्मसु सात्वतविधिमा

तान चाधिपः तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतं प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः सएव सर्वभूतान्तरात्मापहत
पाप्मा दिव्यो देव एको नारायणः समस्ताद्भूतादल्लादनंतात्सर्वैश्वर्यादल्पद्वनादिमध्यात् यस्मान्न किंचिन्महद्गुरूणां परं गुरुं संश्र
यामि विष्णुमिति परमकारुणिकत्वस्वरूपोपदेशपरवाक्यैः सकलचेतनाचेतनविलक्षणतया सर्वान्तरात्मतया च प्रतिपन्नसार्वज्ञस
र्वशक्तित्वाद्यनंतकल्याणगुणो निरवद्यः परमात्मा नारायण एव मुमुक्षुभिः ज्ञातव्यतया प्रतिपाद्यत इति सिद्धम् ननु पुरुषे
निर्गुणो ह्यस्यमथर्वशिरसो विदुः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च प्रत्यस्तमितभेदं यत्सत्तामात्रमगोचरं वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञा
20 नं ब्रह्मसंज्ञितम् आत्मा शुद्धोक्षरः शांतो निर्गुणः प्रकृतेः परमित्यादिश्रुतिस्मृतिभिः परस्य ब्रह्मणो निर्गुणत्वोपदेशात् उपासनोप
युक्तकार्यब्रह्मगतकल्पितार्थपरत्वात्सगुणश्रुतीनामपवर्गार्थिनां सगुणज्ञानमनुपादेयमिति चेन्न सएको ब्रह्मण आनं
दः आनंदं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कुतश्चन अपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंक
ल्पः तदिमे सत्याः कामा अनृतापिधानाः अथ य इहात्मानमनुविद्य व्रजंत्येतांश्च सत्यान्कामांस्तेषां सर्वेषु लोकेषु कामचारो भव
ति भारूपः सत्यकामः सत्यसंकल्पः परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च तेजोबलैश्वर्यमहावबोध
सुवीर्यशक्त्यादिगुणैकराशिः परः पराणां सकला न यत्र क्लेशादयः संति परावरेशे शुद्धे महाविभूत्याख्ये परे ब्रह्मणि शब्दिते मै
त्रेय भगवच्छब्दः सर्वकारणकारणे इति श्रुतिस्मृतिभिः स्वरूपस्येव गुणानां च सत्यत्वोपदेशाच्च शक्तिबलज्ञानादीनां स्वाभा
विकत्वोपदेशात् शुद्धस्य परमकारुणस्यैव महाविभूतित्वभगवच्छब्दवाच्यत्वोपदेशाच्च गुणनिषेधानां सामान्यतया विशेष
विधानानुरोधेन गुणान्तरविषयत्वसंभवात् ननु पंचर्त्विजां समं बहिष्पवमानं प्रसर्पतां यद्युद्गाता पच्छिद्येत अदक्षिणेन यज्ञेन स

जुष्टस्ततस्तेनामृतत्वमेतीत्यादिश्रुत्यनुसारेण चिदचिदीश्वरभेदज्ञानमेव मोक्षोपाय इत्यत्र न कश्चिद्विप्रतिपत्त्यवकाशः उक्तं सूत्रकृता नेतरोऽनुपपत्तेः भेदव्यपदेशाच्चान्यः उभयेऽपि हि भेदेनैनमधीयते इत्यादिना ननु इदमहं जानामि नाहमीश्वर इत्यादि प्रत्यक्षेणैव मानान्तरेण भेदस्य जीवेश्वरभेदस्य सिद्धत्वेन चिदचिदीश्वरभेदस्याशास्त्रविषयत्वादभेदस्यैव शास्त्रविषयत्वमयुक्तमिति चेन्न अनिदमंशस्य ब्रह्मस्वरूपत्वेन यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेति श्रुत्यनुसारेण कालत्रयेऽपि ब्रह्मणः प्रत्यक्षत्वाङ्गीकरणाद्यद्वाचानभ्युदितमिति श्रुत्यनुसारेण ब्रह्मणः शब्दाविषयत्वाङ्गीकाराच्चाभेदस्य शास्त्रविषयत्वासंभवात् सत्यं भेदमात्रस्य मानान्तरवेद्यत्वेऽपि स्थूलोऽहं जानामीति देहात्मभ्रमस्य लोकव्यवहारसिद्धत्वात् लोकायतिकादिभिर्देहस्यैवात्मत्वनिश्चयात् नाहमीश्वर इत्यनुभवस्यापि स्वस्यानैश्वर्याभावविषयस्य कादाचित्कत्वात्कर्मपारतन्त्र्यतयाऽप्युपपत्तेरीश्वरोऽहमहं भोगीत्यादिविपरीतानुभवस्यापि प्रायेण दर्शनात् कपिलशाक्यादिभिरीश्वराभावस्यैव निर्धारणात् सजातीयस्वगतभेदरहितब्रह्ममात्रास्तित्वस्य तथागतैकदेश्यङ्गीकृतस्य वेदान्तसिद्धान्तत्वासंभवात् यत्र हि द्वैतमिव भवतीत्यादिश्रुतीनां यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूदिति वाक्यशेषानुसारेण पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेनामृतत्वमेतीत्यादिश्रुत्यन्तराविरोधेन च चिदचिद्विशिष्टब्रह्मातिरिक्ताभावविषयत्वाच्च विशिष्टाद्वैताविरोधिचिदचिदीश्वरभेदस्यैव वेदान्तविषयत्वोपपत्तेः नन्वेकस्यैव वस्तुन उपाधिवशेन स्तम्भकपाटादिभेददर्शनात् अभेदपूर्वकत्वेन भेदस्य न स्वाभाविकत्वं संभवतीति चेन्न अत्यन्तविलक्षणयोर्देहात्मनोः कर्मरूपोपाधिवशेन स्थूलोऽहमित्यभेददर्शनात् पृथिव्यादिभूतानां चात्यन्तभिन्नानां पञ्चीकरणोपाधिवशेनैक्यप्रतीतेश्चाभेदपूर्वकत्वाद्भेदस्यैव स्वाभाविकत्वोपपत्तेः तस्मात्स कारणं करणाधिपाधिपः न चास्य कश्चिज्जनि

सगुणनिर्गुणवाक्ययोरविरोध इति तत्त्वं नारायणः परः आत्मा नारायणः परः अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरं एकः स
मस्तयदिहास्ति किंचित्तदच्युतो नास्ति परं ततोऽन्यत् श्रुतेर्महाविभूत्याख्ये परे ब्रह्मणि शब्दिते मैत्रेय भगवच्छब्दः सर्वका
रणकारणे इत्यादिश्रुतिस्मृतिभिर्हीनत्वानादिगुणविशिष्टस्य परमेश्वरस्य नारायणस्यैव परकारणतया तत्त्वस्य कार्य
त्वाभावेन सगुणनिर्गुणरूपब्रह्मस्वरूपाभेदसिद्धिः ननु हिंसानिषेधस्यार्थप्राप्तविषयत्वेन विहितेतरविषयत्वेन विहितेतरवि
षयत्वं संभवति ब्रह्मणि तु गुणानामर्थप्राप्त्यभावेन यः सर्वज्ञः सर्ववित् इति विधिप्राप्तानां ज्ञानादिगुणानां च निषेधविषयत्वं प्रतीय
21 त इति चेन्न ब्रह्मावचनोपबृंहककरूपसत्त्वादिगुणानां तत्र हि कारणोपाधिवशेन लेशतोऽप्यनुभूतानां ब्रह्मण्यपि कर्तृत्वसामान्ये
न प्राप्तत्वादर्थप्राप्तानां तेषामेव निषेधविषयत्वेन विधिप्राप्तज्ञानादिगुणानामतद्विषयत्वात् अपहतपाप्मा विजरो विमृत्यु
र्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यशेषतः भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयै
र्गुणादिभिः सत्त्वादयो न सन्तीशे यत्र च प्राकृता गुणाः इत्यादिश्रुतिस्मृतिभिरेव सगुणवाक्यानामशान्त्यादिविषयत्वस्य नि
र्गुणवाक्यानां प्राकृतगुणविषयत्वस्य च दर्शितत्वे न विधिनिषेधयोर्विषयसांकर्यप्रसंगाभावात् किंच तेन च त्रुटीकरोति पुरोडाश
मिति यावत्तु पुरोडाशविषयतया प्रथमं प्रतीतस्य च त्रुटीकरणविधानस्याऽऽग्नेयं चतुर्धा करोतीति विशेषविधानाद्वैयर्थ्याद्याग्नेय
पुरोडाशमात्रपर्यवसायित्ववत् प्रकृते च केवलो निर्गुणश्चेति यावद्गुणविषयतया प्रथमं प्रतीतस्यापि गुणनिषेधस्य अपहत
पाप्मा विजरो विमृत्युः सत्त्वादयो न सन्तीशाद्यैरिति गुणविशेषविधानाद्वैयर्थ्यापत्त्या प्राकृतगुणमात्रपर्यवसायित्वं निश्चीयते ननु ज्ञा
नकर्तृत्वाद्यात्मिकानां ज्ञानादिगुणानां विधानमन्तरेणापि सिद्धेः किमर्थं ब्रह्मणो गुणविधानमिति चेदुच्यते कर्तृत्वाद्यनन्यथानुपपत्त्यासा

क्रमो ~

स्याप्यतेनापुनर्यजेत तत्रानद्द्यात् यस्सर्वस्मिन्नास्यं स्यात् अथ प्रतिहर्त्तापच्छिद्येत सर्ववेदसं दद्यादिति विहितं तस्मान्नारंभणस्य विच्छे
दःप्रायश्चित्तमुच्यते तत्रैकप्रयोगापन्नतोद्गातृप्रतिहर्त्रपच्छेदनिमित्तकदक्षिणाभावसर्वस्वदानविधायकशास्त्रयोः पूर्वबाधेनो
त्तर[illegible]शास्त्रोदयासंभवेन परशास्त्रस्यैव सगुणनिर्गुणशास्त्रयोर्विरोधे गुणनिषेधसमतविधायकापेक्षया परस्य बलीयस्त्व
मेन सगुणशास्त्रस्य बाध्यत्वमभ्युपगंतव्यमिति चेन्न उद्गातृप्रतिहर्त्रपच्छेदयोः पौर्वापर्यनिबंधनत्वाददक्षिणत्वसर्वस्वदक्षि
णत्वविधायकशास्त्रपरत्वापरत्वयोः स्वाभिधेयार्थापेक्षिकप्राधान्यानंतर्यकृतत्वाभावात् प्रकृते च सगुणनिर्गुणशा
स्त्रयोः प्राबल्यदौर्बल्यहेतुभूतपरत्वापरत्वनिमित्तपौर्वापर्याभावाच्च दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यं तेन निर्गुणशा
स्त्रेण सगुणशास्त्रस्य बाध्यत्वानुपपत्तेः आपेक्षिकपौर्वापर्यमात्रेण बाध्यबाधकभावांगीकारे दक्षिणत्वबोधकशास्त्रमात्रा
पेक्षित्वाददक्षिणत्वबोधकशास्त्रस्य परत्वेनोद्गात्रपच्छेदस्य पूर्वभावित्वेपि सर्वदक्षिणत्वशास्त्रस्य नियमनबोध्यत्वप्रसंगः तथा ना
तिरात्रे षोडशिनं गृह्णातीति षोडश्यग्रहणशास्त्रस्यातिरात्रे षोडशिनं गृह्णातीति षोडशिग्रहणशास्त्रापेक्षया परत्वसंभवे
न ग्रहणशास्त्रस्य नियमेन बाध्यत्वप्रसंगः नन्वत्र यदर्थोयं निषेधो विधिरपि तदर्थ एवेति न्यायेन विधिनिषेधयोस्तुल्य
बलत्वादन्यतरस्य नियमेन बाध्यत्वं न संभवतीति चेत्तर्हि आपेक्षिकपरत्वेन प्राबल्यनिदानमित्यास्थीयतां तस्मादुत्सर्गापवादन्या
येन न हिंस्यात्सर्वाभूतानीति हिंसानिषेधकशास्त्रस्याग्नीषोमीयं पशुमालभेतेति हिंसाविशेषप्रवर्त्तकशास्त्रेणैव केवलेन निर्गुण
श्रुतिसामान्यतो गुणनिषेधकशास्त्रस्य स्वाभाविकीं सामान्यबलं [illegible] सर्व[illegible] प्रमाणमानंदस्मादिगुणविशेषविधायकशास्त्रेण बाध्य
त्वावश्यंभावात्सगुणशास्त्रमेव प्रबलमिति सिद्धम् नच बाध्यं ईश्वरस्य सगुणत्वं कारणभूतब्रह्मणो निर्गुणत्वं चेति विषयभेदेन

वृपस्तातकृतएवमहर्षयः प्राप्नुवंतिगतिंश्रेष्ठां यतीनांकुरुसत्तम॥ नतेऽस्योंतीषिसर्वाणिप्राप्यभास्यंतिकांडव स्वयंप्रभुरचिंत्यात्मा तत्रय
तिविराजते यतयस्त्रीगच्छंतिभक्त्यानारायणंहरिं परेणतपसायुक्ताः भाविताः कर्मभिः शुभैः योगसिद्धामहात्मानस्तमोमोह
विवर्जिताः तत्रगत्वापुनर्नेमंलोकमायांतिभारत स्वयंभुवंमहात्मानंदेवदेवंसनातनम् स्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्यय
मीश्वरस्यसदाह्येतत्प्राप्नुवंतियुधिष्ठिरेति अर्चिरादिनातत्प्राप्तिः प्रमृतिकालेवनान्यत्नीतिप्रतिपादयतीतिगतिश्रुतिस्त्रविरो
धः नचशरीरादुत्क्रांतेनामशरीरविशिष्टस्यतावद्देहयत्नतावुद्दिष्टोत्यागइतिवाच्यम् शरीरस्यावस्थवद्विषयस्तनतादिवुद्धिवा
चित्वाभावात् वाच्यार्थत्यागेनियामकाभावाच्च नचनेदंरजतमितिबाधकप्रत्ययवतारजतंसक्त्वमितिशुक्तेरजतबुद्धित्याग
२२ एवप्रतीयतेतद्वदत्रापीतिवाच्यम् शुक्तिरजतस्येवशरीरस्यकल्पितत्वाभावात् अकल्पितत्वंचप्रागेवोक्तं किंच तासांमूर्धानम
भिनिःसृतैकातयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति एवंविद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्वमुत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्
उर्ध्वमेकःस्थितस्तेषांयोभित्वासूर्यमंडलम् ब्रह्मलोकमतिक्रम्यतेनयातिपरांगतिम्॥ इत्यादिश्रुतिस्मृतिभिःस्फुटमेवविदुषो
गतिरुपदिश्यते कामयमानाकामयमानयोर्विशेषस्तुब्रह्मप्राप्तितदभावाभ्यांउत्क्रांतितदभावाभ्यां अथाकामयमानोयोकामो
निःकामआप्तकामआत्मकामोनतस्यप्राणाउत्क्रामंतीत्यत्रतच्छब्दनिर्दिष्टःशारीरोजीवःयोकामोनिःकामआप्तकामआ
त्मकामोनतस्मात्प्राणाउत्क्रामंतीतिशाखांतरस्यवचनेनशारीरस्यैवापादानत्वप्रतिपादनात् नचतस्यप्राणाउत्क्रामंतिनत
स्मात्प्राणाउत्क्रामंतीत्यत्रतच्छब्दनिर्दिष्टत्वंशरीरस्यवास्यात् अथापितयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतीतिश्रुत्युक्तायाविदुषउत्क्रांतेन
केनापिबाधः ब्रह्मणःसर्वगत्वादितिअविद्यानिवृत्तिर्देशविशेषप्राप्तिमप्यपेक्षतइतिगतिशास्त्रादेवावगम्यते नचपरंज्योति
रुपसंपद्येतिस्वोपदर्शायांब्रह्मण्यन्वयःप्रतिपाद्यतेस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यतइतिस्वरूपाविर्भावश्रवणविरोधात्। स्वरूपा

मान्यतो ज्ञानादीनां स्वनितिम्नाप्तत्वेपि स्वाभाविकत्वापरिच्छिन्नत्वाद्याकारेण तेषां मानांतरसिद्धत्वाभावात् यः सर्वज्ञः सर्ववित् स्वाभाविकी ज्ञा
नबलक्रिया चेत्यादिना सर्वविषयत्वादिविशेषसिद्ध्यर्थं तद्विधानमिति तस्माद्यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयो
निं तदा विद्वान्नामरूपे विहाय निरंजनः परं साम्यमुपैतीत्यादिश्रुतिभिः सगुणप्राप्त्याभावाच्च सगुणनिष्ठ एवापवर्गार्थी परविद्याने
ष्ठ इति विज्ञायते अत एव हि अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यत इति परविद्यामुपक्रम्य यः सर्वज्ञः सर्वविदिति सगुणस्यैव वेद्यत्वे अय
ते आह च सूत्रकारः अदृश्यत्वादिगुणको धर्मोक्तेरिति आनंदादयः प्रधानस्येति च तथा इतरे त्वर्थसामान्यादित्यत्र भगवत्पादः इतरे
त्वानंदादयो ब्रह्मस्वरूपप्रतिपादनायैवोच्यमाना अर्थसामान्यात् प्रतिपाद्यस्य ब्रह्मणो धर्मिण एकत्वात् सर्वे सर्वत्र प्रतीयेरन्निति नैव
यथार्थमिति मुण्डिकायामपि ब्रह्मस्वरूपनिरूपकानंदादिगुणानामप्युपदिष्टत्वेन सगुणस्यैव वेद्यत्वासिद्धिः तथा एष संप्रसादोऽस्माच्छरीरात्स
मुत्थाय परं ज्योतिरूपसंपद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत इति स तत्र पर्येति जक्षत् क्रीडन् रममाण इत्यादिना परं ज्योतिरूपसंपन्नस्य मुक्तस्य
स्यात्मनो जक्षणादिव्यवहाराम्नानात् स्वरूपाविर्भावलक्षणमोक्षदशायां च सगुणत्वमेवेति निश्चीयते अस्माच्छरीरात्समुत्थायेत्यत्र
उत्थानं त्यागः विभाग इति यावत् यथा वृक्षादुत्थाय श्येनो गिरिं गतः गृहादुत्थाय देवदत्तो वनं गत इत्यादावुत्थानशब्दस्य लोके वियोगवा
चित्वदर्शनात् न चैतेन दिनप्रलयादविशेषप्रसक्तिरिति वाच्यम् तदनंतरप्रतिपत्तौ रंहति संपरिष्वक्तः इति सूत्रोक्तन्यायेन तत्र निःशेषवियोगाभावा
त् अन्यथा विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवान्नरः सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् एष देवपथो ब्रह्मपथः एतेन प्रतिपद्यमाना
इमं मानवमावर्तं नावर्तंते ऊर्ध्वं ... ब्रह्मलोकस्थिताः स्वपुण्यपुण्यो परमो परमेष्ठी ... हेतवः यत्र गत्वा न शोचं
ति तद्विष्णोः परमं पदं यमाहुः सर्वभूतानां प्रकृतेः प्रकृतिं ध्रुवां अनादिनिधनं देवं प्रभुं नारायणं परं ब्रह्मणः सदनात्तस्य परं स्थानं प्र
काशते देवा अपि न पश्यंति सर्वतेजोमयं शुभं अत्यर्कानलदीप्तं तत्स्थानं विष्णोर्महात्मनः स्वयैव प्रभया राजन् दुष्प्रेक्ष्यं देवदानवैः आख्या
नारायणस्थानं भ्राजति विराजते यत्र भूतेश्वरस्तात सर्वसंकल्पितात्मभूः स्वयैव प्रभया सर्वभूतानि सुश्रियोऽभिविराजते नात्र ब्रह्म

ब्रह्मत्वं नामकं ॥ वृहत्वाद्बृंहणत्वाच्च तद्ब्रह्म परमं विदुः

वाक्य विभोर्वो हि मोक्षस्थायामेव तथा च सूत्रकारः संपद्याविर्भावः स्वेन शब्दात् मुक्तः प्रतिज्ञानादिति सर्वं ह पश्यः पश्यति सर्वमाप्नो

२४ ति सर्वशः संकल्पादेवास्य पितरः समुत्तिष्ठन्तीत्यादिश्रुतिभिः सर्वेशस्य सत्यसंकल्पस्य मुक्तस्य परमेश्वरस्येव विचित्रशक्ति

योगश्च प्रतिपाद्यते न च सगुणविद्याफलरूपेयं मुक्तिः न सायुज्यलक्षणेति शक्यं नेयं किंतु परंज्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणा

भिनिष्पद्यत इति स्वरूपाविर्भावश्रवणात् साम्यब्रह्मप्राप्तिश्रवणात् कार्यब्रह्मणश्चतुर्मुखादेः परंज्योतिःशब्दवाच्य

23 त्वेन संभवति तथा ब्रह्मविदाप्नोति परमित्यत्रापि यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् सोऽश्नुते सर्वान्कामान्सह ब्रह्मणा वि

पश्चितेति परविद्यानिष्ठस्यैव सर्वकामविशिष्टविपश्चिद्ब्रह्मानुभवस्य मोक्षत्वमुपदिश्यते भगवता च पराशरेण नि

अर्थः रस्तातिशयाह्लादसुखभावैकलक्षणा भेषजं भगवत्प्राप्तिरेकैवात्यन्तिकी मता तान्वै तदेवमचलं सनातनं नेतत्कुर्या

स्य पतः दिशति हि येन वासुदेवं स विष्णुः परमं ब्रह्म यतो नावर्तते यतिरिति ज्ञानबलैश्वर्याद्यपरिमितकल्याणगुणगण

दृसस्य विशिष्टस्य भगवतो वासुदेवस्य प्राप्तिरेव परमो मोक्ष इति निर्धारितं तस्मात्सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेति लक्षणवाक्येन परस्य

कोर्पः ब्रह्मणो नारायणस्य सत्यत्वैकरूपत्वानन्दमयत्वप्रकाशत्वसर्वव्यापकत्वलक्षणानुगुणा एव स्वरूपनिरूपकाः गुणाः ॥

न्मस्य प्रतिपाद्यन्त इति ॥ ॰ ॥ इति श्रीसर्वतन्त्रस्वतन्त्रभगवद्रामानुजाचार्यसिद्धान्तधुरंधरश्रीशठारिसूरिचरणारविन्दसेवा

विविध समधिगतवेदान्तसुधारसस्य श्रीशठकोपमुनेः कृतिषु वाक्यार्थसंग्रहः समाप्तः ॥ ॰ ॥ पुस्तकमिदं लक्ष्मणपुरुषोत्तमरामानुजसदृ

॥ पञ्चमस्य प्रत्यक्षाद् २४

विविध — जन्मादि जन्मादिस्थिति लयादि भङ्गा भवंति तद्भवति ॥ स्य जन्मस्थितिभंगा

भोक्तृ भोग्य पूर्हिस्य जगतः पतः प्रमात् पास्य तस्य प्रपंच तस्य तिलया

यतो भवति तद्ब्रह्मलक्षणं ॥

Dec. 12

प्राप्त्र पो निखा. २" तनु सनम्बं पाते १६ दातेनी

ग लतं:... किम

२५

स्थूल सूक्ष्म विदाचि
द्वितिय प्रतिं तश
कि स्य प कं काय
कार ग सपे ता ऽवं
तम्व तन्त्र लो वे ॥
सोक सोम्येद मग
प्रासा तु गत

विप्रोष्ठादि तगं पो पम्" श
दप्

वाक्यार्थ संग्रहः
वैराग्य ग्रन्थः
प. २६

गीता दामनक
ज्ञावि मो परसौ
के दर भ. चारत
च दास रानी
निकूट स्यो २३
तम: परम:
सम्बन्ध: परमात्मा
तत: पो लो के नयना

विरय

"असत् चिदचि निभ स्थप वस्थित सख
जन्माद्यस्य यतः ॥
दुःखापभोजस्य जगतो जन्मस्थिति लया यतः तद्ब्रह्मेति मति
पादपदि ॥